

OANFALSPLAN FRYSK

**Nei in fersterking fan de ekonomyske en juridyske grûnslaggen fan it
Frysk**

Skriuwers:

drs. P. Bergsma (*Pedagogysk Wurkferbân fan de Fryske Akademy*)

dr. J. van der Bij (*Ried fan de Fryske Beweging*)

drs. T. Dykstra (*Feriening Frysk Underwiis*)

drs. S.T. Hiemstra (*Feriening Frysk Underwiis, einredaksje*).

prof. dr. R. Salverda (*Fryske Akademy*)

dr. R. Valk (*Ried fan de Fryske Beweging*)

Drachten/Ljouwert, oktober 2007

YNHALDSOPJEFTE

FOAROPWURD (3)

GEARFETTING (4)

YNLIEDING (8)

I. FYZJE (10)

II. UNDERWIIS EN WITTENSKIP (15)

III. RJOCHTERLIKE AUTORITEITEN (29)

IV. BESTJOERLIKE AUTORITEITEN EN IEPENBIERE TSJINSTEN (30)

V. MEDIA (31)

VI. KULTURELE FOARSJENNINGS EN AKTIVITEITEN (33)

VII. EKONOMYSK EN SOSJAAL LIBBEN (34)

VIII. UTWIKSELING OER DE GRINZEN HINNE (37)

IX. IN SINTRUM FOAR DE FRYSKE TAAL EN KULTUER (38)

FOAROPWURD

Dit ‘oanfalsplan’ is skreaun omdat de Fryske taalpolityk oant no ta (lang) net effektyf genôch is om antwurd te jaan op de gefaren dy’t de Fryske taal en kultuer bedriigje en op de útdagings dêr’t dy mei te krijen hawwe. Omdat wy yn ús analyse ek yngean op de relaasje tusken *taal*, *ekonomy* en *macht*, geane wy yn in guon dingen fierder as de al oannommen ûnderwiisnoata ‘*Boppeslach*’ (2006) en de konseptnoata ‘*Frysk Taalbelied 2007-2010*’ of it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010*. Dy lêste beliedsplannen beslagge boppedat mar in beheinde perioade (oant 2010). Der sil hjoed de dei en nei 2010 fûneminteler neitocht en hannele wurde moatte foar it Frysk.

Dit ‘oanfalsplan’ wol in konstruktive bydrage leverje oan de beliedsfoarming foar de koarte en langere termyn. It plan is ta stân kommen yn in fruchtber en noflik oparbeidzjen fan: prof. dr. R. Salverda (*Fryske Akademy*), dr. J. van der Bij (*Ried fan de Fryske Beweging*), dr. R. Valk (*Ried fan de Fryske Beweging*), drs. P. Bergsma (*Pedagogysk Wurkferbân fan de Fryske Akademy*), drs. T. Dykstra (*Feriening Frysk Underwiis*) en drs. S.T. Hiemstra (*Feriening Frysk Underwiis*, einredaksje). As titel is ‘Oanfalsplan’ keazen, in begryp dat dr. Salverda by syn iepenbiere optredens wol brûkt en troch de parse bekendheid krige hat.

Yn dit ‘oanfalsplan’ hawwe wy de klam lein by in stikmannich wichtige kêsten út it *Europeesk Hânfêst* en opmerkings makke oer en nei oanlieding de provinsjale *Untwerpbeliednoata 2007-2010*, ‘*Frysk yn Fryslân: better sichtber, mear fertroud*’ (2006) en it provinsjale *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010*, *Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* (2007). Guon sektoaren hawwe wy net neamd, bgl. romtlike oardering, folkshúsfesting, miljeu, en ek de effekten fan yndustrialisaasje hawwe amper omtinken hân. Fansels steane wy op dy mêden ek it ûntwikkelen fan in *yntegraal* belied foar, omdat dy ús eigen taal en kultuer likegoed reitsje.

Wy jouwe yn it begjin fan dit plan in gearfetting. Wy hoopje dat dy foldwaande wêze sil foar politisy en oare belangstellenden dy’t koart krieme moatte en wolle. Lju mei mear tiid riede wy it lêzen fan ús folsleine ‘oanfalsplan’ oan.

GEARFETTING

Fyzje op yntegraal taalbelied

De provinsje sil mear dwaan (kinne) moatte as it jaan fan foarljochting, it stimulearjen, aktivearjen en fasilitearjen fan Fryske ynstellings dy't har mei taal en kultuer dwaande hâlde. De Provinsje sil ek de *taalmacht* fan it Frysk fersterkje moatte. **Dat wol sizze dat benammen de fersterking fan de *ekonomyske* betsjutting en wearde fan it Frysk de basis fan it taalbelied fan de provinsje wêze moat. Dat kin net sûnder in fierdere ferankering en fersterking fan de wetlike posysje fan it Frysk en it foech fan de Provinsje Fryslân om dêroer te kedizen.**

Dat betsjut dat it Frysk yn guon domeinen (bgl. ûnderwiis, oerheid, rjocht, soarch en wolwêzen, guon media) de *earste* taal wurdt (net de iennichste), wêrby't foar de meiwurkers it Frysk in *funksje-* en *beneamingseask* is. De Friezen hawwe neat oan *rjochten*, as dy ek gjin *plichten* foar dy meiwurkers meibringe om it Frysk ek faak en geregeld te brûken yn de oanbelangjende domeinen. Dat hâldt neffens ús ek yn dat it *foech* om op it mêd fan de eigen (Fryske) taal en kultuer regels te stellen en wetten te meitsjen, fan it Ryk nei de Provinsje oergean moat. Wy tinke dat in *oerkoepeljende taalwet* dêrta bydrage kin en dat it Frysk yn de Grûnwet moat om in goede basis te foarmjen foar oare *konkrete* taalwetjouwing.

Demokrasjy betsjut letterlik dat in *folk himsels bestjoert* en nèt dat in oar dat foar sa'n folk docht. De eigen taal en kultuer is fan libbensbelang foar it fuortbestean fan in folk. De erkenning fan de Friezen as nasjonale minderheid yn it *Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden* en de erkenning fan it Frysk as taal (bgl. yn it *Europeesk hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden*) moat selsbestjoer as direkte konsekwinsje hawwe. *Kulturele* autonomy (en dus mear polityk foech) is foar Fryslân dus net tefolle frege. Soks jout in gruttere earmslach om it Frysk ta de *earste* taal fan Fryslân te meitsjen yn domeinen dêr't de oerheid ynfloed op hat of hawwe kin.

Utsein dat de *kwantiteit* fan it brûken fan it Frysk sterk tanimme moat, moatte der ek easken steld wurde oan de *kwaliteit* fan dat taalgebrûk. Dat freget om it *fêststellen* fan *standertnoarmen* foar it Frysk en *tafersjoch* op it neilibjen dêrfan.

Sil it safier komme, dan ferget dat fan de Provinsje as *earstferantwurdlike* oerheid foar it Frysk, gâns ynspannings. Om al dy aktiviteiten goed koördinearje en útfiere te kinnen, is der neffens ús yn Fryslân in *Sintrum foar de Fryske taal en Kultuer* nedich, ferlykber mei de bêste modellen dy't der al binne foar talen út oare minderheidsgebieten yn Europa.

Underwiis en Wittenskip

It Frysk sil yn prinsipe de *earste* doeltaal yn it basis-, fuortset en spesjaal (fuortset) ûnderwiis wurde moatte. Dat betsjut dat it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis nea ynferieur wêze kin oan dat fan it Hollânsk. It is nedich dat de Provinsje dêr it foech ta kriget. It Ryk sil him dêr net mei bemuoie meie. It Frysk moat yn dat domein ek in *funksje-* en *beneamingseask* wurde. Dat is in betingst om ta in echt yntegraal taalbelied op it nivo fan de klasse (mikro-nivo) en dat fan de skoalle as organisaasje (meso-nivo) te kommen. Der sille dúdlike *learstanderts* en trochgeande *lear- en ûnderwiislín*en makke wurde moatte foar it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer foar de ferskillende skoaltypen. Dy standerts en learlinen moatte effektyf kontrolearre wurde. En as se net foldwaande neistribbe en helle wurde, dan moatte der ferskillende sankjes mooglik wêze. In bekostigingssanksje is dêrby it uterste middel. Tuskenfoarms binne: it jaan fan in formele warskôging, boeten, in ferplichte begeliedingstrajekt en in tydlike bewâldfierder.

In rige fan testen, toetsen en oare mjitynstruminten sille de folsleine ûntjouwing fan it bern yn it Frysk (ferstean, praten, lêzen en skriuwen) en de kwaliteitssoarch fan de skoalle op dat stik neigean moatte. Dêr moatte *minimumstanderts* foar it taalûnderwiis ek in wichtige rol by spylje. In Frysksinnige en Fryskkundige ûnderwiisynspeksje is dêr fan wêzentlik belang by.

De Provinsje moat dan ek it foech krije om in treflike behearsking fan it praten en it skriuwen yn it Frysk as funksje- en beneamingseask te stellen oan de ynspekteurs dy't Fryslân as har wurkterrein hawwe.

Foar de Fryske taal, kultuer en skiednis moat in *kanon* ûntwikkele wurde dy't as kearn opnommen wurdt yn de learstanderts en it lear- of ûnderwiisplan foar en fan de eigen provinsje. Parten fan dy kanon moatte opnommen wurde yn de steatsnasjonale kanon foar de rest fan Nederlân, omdat goed boargerskip freget dat de ynwenners fan oare provinsjes ek yn 'e kunde komme mei wichtige aspekten fan de twadde rykstaal, de skiednis en de kultuer fan de *iennichste (erkende) nasjonale minderheid*, de Friezen.

It Frysk moat yn begjinsel foar alle learlingen yn Fryslân sa gau mooglik in *ferplichte* eksamenfak wurde moatte. De easken dy't oan dat eksamen steld wurde, meie net minder wêze as dy't oan it 'Nederlands' steld wurde. Dat sil in geunstige ynfloed hawwe op it berikken fan de learstanderts foar de Fryske taal, skiednis en kultuer.

De Provinsjale oerheid moat ek it foech krije om kwaliteitseasken te stellen oan de Fryske taalfeardigens fan de lieders en liedsters yn de foarskoalske berne-opfang en it foarskoalsk ûnderrjocht en harren kennis fan meartalige ûntwikkeling. Dat moat in *funksje-* en *beneamingseask* wurde.

It seit himsels dat de oplieders en dosinten oan opliedings fan liedsters (mbû), ûnderwizers en learaars (hbû) sels it Frysk op sa'n nivo behearskje moatte dat *yntegraal* en *longitudinaal* taalûnderwiis yn dy opliedings mooglik is. Dêr binne dus likegoed *funksje-* en *beneamingseasken* foar nedich. Dat freget in grutter foech fan de Provinsje om dat sûnder tiidferlies mooglik te meitsjen.

Der is yn Fryslân permanint wittenskiplik ûndersyk nedich dat rjochte is op de *Fryske taal* en op it *taalbelied* fan de takomst. Dat moat meihelpe om in tsjinwicht te bieden oan bedriigjende en erodearjende faktoaren lykas modernisearring, urbanisaasje, ymmigraasje, toerisme, de merkwurking en it tanimmende sintralisme yn Nederlân.

It Frysk moat in oan it Hollânsk en/of Ingelsk *lykweardich* en *lykberjochtige* plak krije yn it heger beropsûnderwiis en it ynternasjonaal universitêr kennissintrum (Fryske Universiteit).

Gâns saken op it mêd fan ûnderwiis en wittenskip binne net maklik te realisearjen sûnder dat it *foech* fan de provinsje op dat mêd regele wurdt. Soks ferget in taalwet/taalwetjouwing dy't dat mooglik makket.

It rjocht

It Hollânsk moat yn Fryslân fan syn feitlik dominearjend plak ôf. Plysjes, abbekaten, rjochters, ofsieren fan justysje, notarissen en finzenispersoniel moatte it Frysk yn Fryslân as *earste* taal leare te brûken. It moat foar harren dus in *funksje-* en *beneamingseask* wurde foar safier't dat foar harren ek al foar it brûken fan it Hollânsk ('Nederlands') jildt. De skoallen en universiteiten dy't harren oplieding(s) fersoargje, moatte dat (mei) mooglik meitsje. Taalgedrachskoaden moatte yn de deistige praktyk stjoerend foar it taalgebrûk mûnling en skriftlik taalgebrûk wêze. In goede weroplieding en byskoalling soarget foar de taaloplieding fan justisjele wurkers dy't al yn funksje binne. Kennis fan de Fryske skiednis en kultuer is dêrby ek fan belang.

Frysktalige juridyske stikken hearre ek yn de twadde rykstaal (it Frysk) sûnder foarbehâld en útsûndering(s) yn *hiele* Nederlân rjochtsjildich te wêzen.

It bestjoer

Alle amtners en bestjoerders yn Fryslân moatte yn prinsipe allegearre op in goed nivo Frysk prate en skriuwe kinne. Dat moat in *beneamings-* en *funksje-*eask wurde. It Frysk moat op

termyn de *earste* taal fan de (semy-)oerheden (provinsje, gemeenten, dekonsintrearre rykstsjusten, wetterskippen) wurde. In taalgedrachskoade is dêr winsklik by. Bestjoerskundige (foar-)opliedings moatte opliede ta in goede behearsking fan it Frysk en kennis en ynsjoch bybringe moatte op it stik fan de Fryske skiednis en kultuer. In goede weroplieding en byskoalling soarget foar de taaloplieding fan amtners en politisy dy't al yn funksje binne.

De media

Omrop Fryslân moat in folweardige nasjonale Fryske taalige radio- en tv-stjoerder wurde, dy't de hiele dei útsjoert en ek omtinken jout oan it boppe-regionale, it Nederlânske, Europeeske en wrâldbarren. De Omrop moat in dúdlik profyl krije op it mêd fan de taalbefoarding. Programmamakers, redakteuren en presintators moatte geef Standertfrysk prate en skriuwe kinne. Yn de foaroplieding (sjoernaliste-oplieding) moat dat goed fersoarge wurde en by meiwurkers dy't al yn funksje binne, moat der struktureel en trochgeand yn ynterne kursussen skaafd wurde oan harren taalgebrûk mei help fan lesjouwers dy't in treflike kennis hawwe fan de Fryske taalregels en it Fryske idioom.

Der moatte oerdeis en jûns mear Fryske taalige berneprogramma's útstjoerd wurde foar ûnderskate âldenskippen.

By oare subsidiearre, mear lokale stjoerders moatte likegoed easken steld wurde oan de kwantiteit en kwaliteit fan it brûken fan it Frysk.

De beide provinsjale deiblêden wurkje ta op alle dagen inkelde siden Frysk mei omtinken foar opiny's, nijs en foarfallen oeral op de wrâld. De provinsjale streekblêden wurkje ek ta op wyks inkelde siden Frysk.

Kultuer

Learlingen yn it basis- en fuortset ûnderwiis moatte jiers op syn minst in Fryske taalige of meartalige (Frysk ynbegrepen) teater- of filmfoarstelling bywenje. It Frysk yn de iepenbiere romte soe op syn minst lykweardich oan it plak fan it Hollânsk sichtber wurde moatte. It giet dêrby bygelyks om hússtyl, buordsjes, paadwizers, op- en byskriften yn skoallen, teaters en lokale en provinsjale musea. It taalbelied fan *Tresoar* moat neifolge wurde.

1. It *Fries* Museum moat him fierder ûntwikkelje ta in *Frysk Histoarysk* Museum om as Fryske wjergader en tsjinhinger te tsjinjen fan in (takomstich) *Nationaal Historisch Museum* mei in folweardich skriftlik brûken fan it Frysk as middel (fiertaal).

2. Dêryn moat in goed omtinken wêze foar de Fryske kanon (taal, skiednis, kultuer) en relaasjes lein wurde mei de eigen talen, skiednis en kultuer fan Noard- en East-Fryslân (yn Dútslân).

Meiwurkers yn de subsidiearre kultuersektor moatte it Frysk mûnling en skriftlik brûke kinne en it yn de praktyk feitlik ek geregeld brûke. Dat moat in funksje- en beneamingseask wêze. In taalgedrachskoade is winsklik.

Sosjaal libben en soarch

Sikehuzen, âldereintehuzen, ferpleechynrjochtings en oare soarchynstellings moatte it Frysk mûnling en skriftlik in plak jaan dat op syn minst lykweardich en lykberjochtige is oan it brûken fan it Hollânsk, benammen yn de omgong en behanneling fan Fryske taaligen en yn de ynterne kommunikaasje en it ferkear mei oare ynstellings yn Fryslân. Artsen moatte it Frysk op syn minst ferstean kinne, mar moatte beleanne wurde (kinne) as se it ek (geregeld) prate; oare meiwurkers moatte it prate en skriuwe kinne en dat ek faak brûke. It is fan grut belang dat it persoanlik yn it medyske domein en de soarchsektor it Frysk yn alle gefallen mûnling as earste taal brûkt. In taalgedrachskoade is winsklik. De kontrôle dêrop moat effektyf wêze. It Frysk moat oeral sichtber makke wurde op buordsjes, paadwizers, op- en byskriften ensfh. yn dy ynstellings. In ferliking mei de praktyksituaasje fan offisjeel dûbeltalige stêden as fan Brussel en Helsinki leit foar de hân.

Regiomarketing en ekonomy

Mei help fan in finansjele stiperegeling foar bedriuwen en non-profitsorganisaasjes moat it brûken fan it Frysk yn de iepenbiere romte fersterke wurde. It giet dêrby om hússtyl, paadwizers en buorden, bedriuwspresintaasjes, ferpakkings en reklameboadskippen. In beskaat persintaazje fan it subsydzjejild moar frijholden wurde om it Frysk sichtber te meitsjen.

By it foarmjaan fan bedriuwsterreinen moat de sichtberens fan it Frysk opnommen wurde yn de *Kompasregeling*. Foar bedriuwen en ûndernimmers moat der in stiperegeling komme dy't it mei sin en sichtber brûken fan it Frysk yn de einprodukten stimulearret. Foar de bekostiging fan sa'n stiperegeling kin it *Fûns befoarderding Frysk taalgebrûk* yn de beneaming komme, mar bygelyks ek it *Fûns byldzjende keunst*. Om de kreativiteit fan de foarmjouwing te befoarderjen, kin mei sin en doel it *Fûns foar projekten byldzjende keunst en foarmjouwing* ynset wurde.

Frysktalige reklame moat yn Fryslân guodkeaper wêze as Hollânsktalige of Ingelsktalige reklame yn de Fryske media. De Provinsje moat dêr finansjeel-politike ynfloed op krije. By de subsidiearre ynstellings liket dat makliker te realisearjen as by de net subsidiearre. Call-sintra, ek dy bûten Fryslân, dy't wurkje foar Fryske ynstellings, moatte dejingen dy't har skilje, freegje yn hokfoar rykstaal, Frysk of Hollânsk, oft it petear fierd wurde sil en dy mooglikheid feitlik ek biede. Taalwetjouwing op dat stik is winsklik.

Op de etiketten en yn it ynformaasjemateriaal, op bysluters en yn ynstruksjefolders of -boekjes fan produkten dy't yn Fryslân makke wurde en dêr ek ferkocht wurde, moat it Frysk in sa folweardich mooglik plak krije. Dat moat yn in taalwet opnommen wurde.

De trije Fryslannen yn Europa

Westerlauwersk Fryslân sil mear foar Noard- en East-Fryslân (en Sealterlân) betsjutte moatte as it stimulearjen en fasilitearjen fan ûnderlinge útwikselings, mienskiplike projekten en aktiviteiten, al binne dy tige fan belang. It krewearjen foar de eigen Fryske tongslaggen, de skiednis en kultuer yn de gebieten yn Dútslân soe ek mei politike middels út ús Fryslân wei stipe wurde moatte om sadwaande mear te dwaan foar it Frysk yn de ûnderskate domeinen dêre, benammen yn it ûnderwiis en de media. In *mienskiplike* kanon foar de taal, skiednis en kultuer soe ûnderdiel fan de lear- en ûnderwiisplannen foar it primêr en sekundêr ûnderwiis yn de trije Fryslannen wêze moatte.

In Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer

Der moatte prikken yn it wurk steld wurde om te kommen ta in *Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer* dat de saakkundigens konsintrearret op it mêd fan de advisearring, de foarljochting, it jaan fan stipe, it koördinearjen, it ûntwikkeljen fan fyzje en belied, projektûntwikkeling en begelieding, materiaalûntwikkeling, it organisearjen fan kursussen, it organisearjen en it útfieren fan maatskiplike aktiviteiten, soarch foar de *taalnoarm*, de *taalkwaliteit (taalsoarch)* en de *pr* fan it Frysk.

YNLIEDING

Gjin inkelde taalmienskip - ek de Hollânske en de Fryske net - hat takomst as de jongere generaasje opbrocht wurdt mei in oare taal en as der delsjoen wurdt op de eigen taal. De migraasje út oare taalgebieten wei en de fierdere globalisearring fan de wrâld nimt ta en kinne in bedriging foarme foar de Fryske taal en kultuer. Ynkommen oarstaligen en harren bern hawwe gauris in hâlding dy't net geunstich is foar it learen fan in maatskiplik net-dominante minderheidstaal. Frysktalige bern, dy't ek al (wat) Hollânsk leard hawwe, wurde feitliken troch sa'n hâlding 'twongen' om de eigen taal los te litten.

Koe it ûnderwiiskundich model fan 'thús Frysk en op skoalle Hollânsk' yn in sletten mienskip der noch op troch omdat alteast it Frysk noch mûnling trochjûn waard, hjoed de dei stiet sa'n model boarch foar taalmoard. Troch it opkringen fan it Hollânsk yn alle taaldomeinen krije sawol de Fryske as de oarstalige bern ûnfoldwaande feardigens yn harren Frysk. Se brûke it dan fakentiids net langer as de omgongstaal. Dêrmei is in proses fan ferhollânsking fan it Fryske taalgebiet op gong brocht.

No kin sa'n proses as in natuerlik ferskynsel opfette wurde. Sa fan: "It giet no ienris sa as it giet en der is neat oan te dwaan". Neat is minder wier, it binne stjoerde prosessen. Politike doelen en middels hawwe dêr grutte ynfloed op. It oplizzen fan in oare taal oan in relatyf lytse taalmienskip sûnder dat de eigen taal yn it ûnderwiis en oare (mear) formele taaldomeinen folweardich (*lykweardich* en *lykberjochtige*) funksjonearret, stiet oan de basis fan in proses fan útroeging.

Yn in ideale demokrasy *bestjoert in folk himsels*, benammen op gebieten dy't foar syn fuortbestean fan fitaal belang binne. Sa soe de steatsnasjonale Hollânsktalige mearderheid op humane, morele en kulturele grûnen oan it Frysk folslein de romte jaan moatte. In steatsnasjonale talsmjittige mearderheid mei de Fryske en Frysktalige mienskip neat yn 'e wei lizze om de eigen taal yn alle taaldomeinen, sawol mûnling as skriftlik, te brûken. Yn sa'n demokrasy heart in nasjonale taalminderheid rjocht fan praten en *beslissen* te hawwen, ek oangeande de *wet- en regeljouwing*, om dêrtroch de eigen taal en kultuer bewarje en fierder ûntwikkelje te kinnen.

Autochtoane, nasjonale minderheden yn Europa beroppe harren dêrby benammen op de minskerjochten en fûnemintele frijheden, dy't fêstlein binne yn de *Universele Ferklearing fan de rjochten fan minske* fan de Feriene Naasjes (1948) en it *Europeesk Ferdrach foar de beskerming fan de rjochten fan de minske en de fûnemintele frijheden* fan de Ried fan Europa (1953), de *Ferklearing fan de rjochten fan persoanen dy't behearre ta nasjonale of etnyske, religieuze en taalminderheden* (1992) en ek fan kêst 27 fan it *Ynternasjonale ferdrach oangeande boargerrjochten en politike rjochten* (1966).

Foar autochtoane Europeeske taalminderheden binne ek it *Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden* (1995) en it *Europeesk hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* (1992) tige fan belang. Nederlân hat op 23 jannewaris 1996 it Europeesk hânfêst ratifisearre (akte fan oanfurdiging, 2 maaie 1996) en kent de status fan *minderheidstaal* ta oan it Frysk en de status fan *regionale* taal oan it Leechsaksysk en it Limboarchsk. Foar it Frysk binne boppedat 48 maatregels neffens diel III fan it Hânfêst omskreaun. Op 30 novimber 2004 stimde de Earste Keamer yn mei de tekst dat *allinnich* de Friezen op grûn fan it Ramtferdrach as *nasjonale minderheid* erkend wurde.

De minderhederjochten moatte neffens ús sjoen wurde as in ûnderdiel fan de minskerjochten. Wy binne fan betinken dat it beskermjen en it fuortsterkjen fan de nasjonale, autochtoane minderheden aktive fredespolityk is en ekonomyske woltier, kulturele en taalrykdom jout. Wy keare ús tsjin de slûpende driging fan assimilaasje, marzjinalisearring, it útstjerren fan talen en it ferlern gean fan kultuer en wearden.

It koertsdokumint fan de provinsjale fraksjes fan CDA, PvdA en ChristenUnie (10-05-2007) sinjlearret mei rjocht in oanstriid ta werkenberens, eigen identiteit en autentisiteit yn Fryslân as tsjinhinger fan de globalisearring. Friezen fiele harren mei-inoar ferbûn troch kultuer en taal. It moat neffens dat dokumint in provinsje wurde dêr't de minsken grutsk binne op har eigen taal en kultuer. De minsken moatte ûnderfine (kinne) dat it Frysk in ekstra diminsje jout. De selsbewustens moat tanimme om it fûnemint foar de taal en kultuer te fersterkjen. Dêrby heart ek dat it Frysk as twadde rykstaal opnommen wurdt yn de Grûnwet.

As der yn it koertsdokumint lykwols opmurken wurdt: “De rol van de provincie in het primair onderwijs is een faciliterende, de verantwoordelijkheden willen we daar laten waar ze horen” (s. 7), dan tinke wy dochts dat bygelyks it foech oer it ûnderwiis better nei de Provinsje kin. It feit dat de Provinsje de **earst-** en it Ryk de **ein**ferantwurdlike oerheid is foar de Fryske taal en kultuer, liedt ta ûndúdlikens en ûnwissens oer de rolynfolling en yn de praktyk ta in foar it Frysk skealik en anty-Frysk ryksbelied.

Yn 1996 ferskynde it rapport *Euromosaic, the production and reproduction of the minority language groups in the European Union* (Luxembourg, 1996). Yn dat oersjochsrapport wurdt in ferliking makke tusken de ferskillende taalminderheden yn Europa. De Friezen hearre mei de Welshmen, de Basken en de Katalanen ta de grutte taalminderheden yn Europa. Wat it taalbelied oanbelanget hobbelet Fryslân lykwols efteroan. Saakkundigen fan de *Ried fan Europa* hawwe Nederlân der oant no ta al twa kear op wiisd dat der net foldien wurdt oan de ferplichtings fan it *Hânfêst*.

Wy achtsje it fan belang om oan te jaan wat der neffens ús dien wurde moat op it mêd fan it taalbelied. Us ‘**Oanfalsplan Frysk**’ is û.o. in fierdere útwurking fan it ûntwerp fan de *Nota Frysk Taalbelied 2007-2010, Frysk yn Fryslân: better sichtber, mear fertroud* (Deputearre Steaten, juny 2006). Dat ûntwerp [tenei ek: ‘**Untwerpnoata taalbelied 2006**’] sjit op guon essinsjele punten tekoart, bygelyks wat de fyzje oanbelanget, en is ek net folslein genôch. *Yntegraal* taalbelied heart mear mêden (domeinen, sektoaren) te beslaan as de fiif spearpunten, dy’t yn it ûntwerp behannele wurde. Der wiene fansels oare noata’s, bygelyks *Sels Dwaan!* (kultuer, 2006-2008), *Boppeslach* (ûnderwiis, 2007-2010) en notysjes (‘Letteren’) útkaam of kommendewei (‘Frysk en ICT/YKT’ en ‘Frysk skreaune media, 2007-2010’), mar it ferbân dêrfan mei de ûntwerpnoata rekket út it sicht as dy net yntegraal behelle wurde by de ûntwerp-noata. De fyzje en it sicht op it gehiel moat neffens ús dêrom ek yn it konsept opnommen wurde. Mei it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk*, [augustus] 2007 is dat foar in part ferholpen. It kin lykwols net it plak ynnimme fan ús eigen oanfalsplan.

Yn *Boppeslach* tinkt de Provinsje dat de ynformaasje foar âlden oer de rykdom fan twa- en meartalige opfieding oan bern derta liedt dat se ‘in goed onderboude kar meitsje kinne’ (winsklik risseltaat; s. 17). Dat liket ús fierstente optimistysk. De maatskiplike (*taal*) *machts*ferskillen tusken it Frysk en it Hollânsk litte har net samar oan de kant skowe. De ynfloed fan it Nederlânsk is systematysk troch de ieuwen hinne opboud en hat laat ta in ‘habitus’ (bgl. *ferbrekgedrach* yn petearen en it nêr oerdragen fan it Frysk op de folgjende generaasje) dy’t mei *foarljochting* en *ynformaasje* oer de rykdom fan ús taal allinnich net samar te feroarjen falt, al hoe nuttich ek. It sil ta moatte op it folle faker fêstlizzen fan it Frysk as *funksje-* en *beneamingseask* yn alderlei maatskiplike domeinen, it ûnderwiis en it amtlik ferkear foarop (sjoch ek haadstik 1 oer ‘Fyzje’).

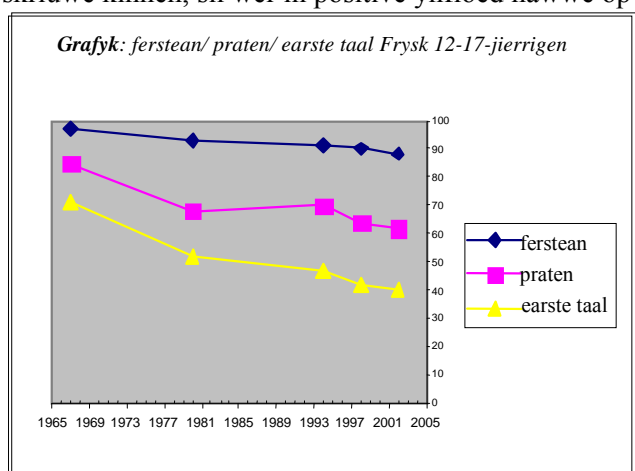
Piet Hemminga merkt oer de ûntwerpnoata op: “De yn 1985 provinsjaal fêstleine útgongspunten foar it Frysk taalbelied, *lykweardigens* en *lykberjochting*, jilde noch altiten, mar de provinsje stelt net fêst dat dy twa útgongspunten hiel wat mear ynset fergje as in foarljochtingskampanje, stúdzjedei of jierliks projektbudzjet fan fyftjintûzen euro foar it ûntwikkeljen fan projekten op it mêd fan Frysk yn de soarch. En dan ek noch mei it betingst dat in oar foar de helte meibetellet. De rol fan *Omrop Fryslân* moat, sa lit de provinsje fierder witte, folle grutter wurde as it giet om it fertroud meitsjen fan it Frysk en better as it om de

taalûntjouwing giet. Dat is och sa moai sein, mar sûnder hannen en fuotten te neamen bliuwt soks frijwat dizenich. En dat de provinsjale taalnota neat seit oer de *kwalityt* fan it hjoeddeiske Frysk is dochs op syn minst nuodlik.” Dat soe dus oars en better moatte.

I. FYZJE

Yn de fyzje fan de ûntwerpnoata *Frysk taalbelied 2007-2010* (2006) komme ûndersikings nei de taalbehearsking fan it Frysk op it aljemint en wurde doelen foar 2020 formulearre op it mêd fan de behearsking fan de fjouwer taalfeardeichheden (s. 4) dy't amper ôfwike fan de hjoeddeiske situaasje. Oer in perioade fan 13 jier soe dat stilstân betjutte en dat kin út soarte net as ambisjeus oanmurken wurde. Der moatte gâns ambisjeuzere doelen formulearre wurde op it stik fan de behearsking fan it Frysk en de primêre taaloerdracht, útgeande fan de útkomsten fan de provinsjale 'fluchhifking Fryske taal 2007'.

It *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010* (2007) komt dêr foar in part oan temjitte mei heger stelde doelen. De ambysje om derfoar te soargjen dat yn 2020 op syn minst 35% fan de totale Fryske befolking (neffens eigen sizzen) aardich oant hiel goed Fryske *skriuwe* kin (situaasje 2007: 26%) is foar in perioade fan 12 jier te leech. Dat kin grif heger as it Frysk skriuwen yn in stikmannich wichtige maatskiplike domeinen in *funksje- en beneamingseask* wurdt en as it plak fan it Frysk yn it folsleine fuortset ûnderwiis gâns grutter wurdt. It goed (!) Frysk skriuwe kinnen, sil wer in positive ynfloed hawwe op de *kwaliteit* fan it Frysk dat praat wurdt.

Dat is nimmerste wichtiger omdat der in tendins is dat de proporsjonele (kwantitative) omfang fan it Frysk as earste taal ôfnimt (sjoch ek de *grafyk*). Ut eardere ûndersikings (1980, 1994) kin ôflaat wurde dat de jongerein fan 12-17 minder faak it Frysk as earste taal hat. It middeljen fan sifers fan de folsleine befolking ferdizenet de sterkere delgong dy't by de jongere generaasje te merkbiten is; dy wurdt by dat âldenskiift minder gau opmurken. Der kin ek in ferbân bestean mei it minder brûken fan it Frysk as omgongstaal yn deistige situaasjes yn grutte plakken (lykas Ljouwert) en it learen fan it Frysk as earste taal.

De twa útgongspunten út *Fan Geunst nei Rjocht* (1985), *lykweardigens* en *lykberjochting*, binne noch altiten needsaaklik as it giet om de fraach oft de befolking fan Fryslân him frij fielt om it Frysk yn Fryslân te brûken, mar net genôch om te kommen ta in folweardich plak fan it Frysk yn alle maatskiplike domeinen yn Fryslân (s. 5). De neamde twa ynfalshoeken út de ûntwerpnoata *2007-2010: sichtberens-útstrieling* en *taaloerdracht yn de húshâlding* binne likegoed needsaaklik, mar ek (lang) net foldwaande. De *middels* dy't ynsetten wurde om dy doelen te berikken, binne yn de ûntwerpnoata benammen de (1) '**regionale Fryske Omrop**', foaral foar de 'taalûntjouwing' (s. 5) en it jaan fan in (2) 'goede **foarljochting**' oan de âlden en oare opfieders, om de (a) *taalhâlding* te ferbetterjen en it selsbetrouwen te fersterkjen: 'jin net skamje foar it brûken fan it Frysk en jin net gau ferbrekke'; (b) op *feiligens* om yn it iepenbiere libben Frysk brûke te doarren; (c) op it fergrutsjen fan de *skriuwfeardigens* yn it Frysk; (d) op de *taaloerdracht* by de generaasjes. It efterlizzende tinken is dat in *goede foarljochting* oer de foardielen fan twataligens de âlden (massaal) oer de streek lûke sil om harren bern (ek) yn it Frysk grut te bringen.

Al hoe nuttich oft dy ynfalshoeken ek binne, se sjitte (slim) te koart, omdat by it 'Rjocht' de 'Plicht' mist en omdat in beheining ta 'goede foarljochting' ek suver neat feroaret oan de tige **ûngelikense taalmachtsferhâldings** dy't yn Fryslân besteane tusken it Hollânsk en it Frysk. By it aspekt (a) 'Selsbetrouwen fan de Friezen (taalhâlding)' wurdt wol opmurken: 'De **taalmacht** fan it Frysk moat fuortsterke wurde om de Friezen yn Fryslân in better plak te jaan' (s. 7), mar dat aspekt wurdt fierdersoan alhiel net útwurke. As dy ferhâldings net oanpakt wurde troch de polityk, dan sille de útkomsten úteinlik tige teloarstellend wêze. De beheining ta 'foarljochting' liket basearre op in net tarikkende analyze fan de situaasje dêr't it Frysk hjoed de dei yn ferkeart. Dy lit de *machts*aspekten en de needsaak om dy te feroarjen, bûten beskôging en dat is fûneminteel ferkeard.

Sûnt de Napoleontyske tiid is besocht om de Friezen har eigen taal ôf te learen. Sa joegen skoalopspjenners de Fryske skoalmaster de 'goedrie' om it Frysk op skoalle net langer ta te stean. De steatsnasjonale oerheid fan it Keninkryk *Holland* en de opfolgers dêrfan hawwe it Hollânsk as iennige taal foarskreaun en oplein. Yn alle formele en offisjele domeinen en sektoren: by it leger en de marine, by it ûnderwiis, it rjocht en de amtnerij. Sels it fakultative twatalich ûnderwiis nei de jierren '50 fan de foarige ieu wie bedoeld as *opstap* nei it better learen fan it Hollânsk. En as anno 2007 skoallen, èk Fryske skoallen, ûnder kuratele steld wurde ('verscherpt toezicht van de inspectie') en as swak of tige swak oanmurken wurde, dan giet it hast altiten om te lege Cito-skoaren op *taal* [lê: 'Nederlands/Hollânsk'] en rekkenjen. As in ferbetteringstrajekt net ta resultaten liedt, dan kin de minister as *sanksje* sels in skoalle slute. De prestaasjes op it mêd fan it Frysk wurde net troch it Cito toetst en binne noch altiten gjin reden om in skoalle mei sankjes te driigjen. Sokke politike beslissing ferdútse wat de steatsmacht echt wichtich achtet.

Yn de rin fan de tiid is troch steatspolityk it 'ûngewoane', hast slûpende wei, gewoan wurden en it 'ûnbehoarlike' behoarlik. Sokke 'fanselssprekkende' achte taalferhâldings kin men jin maklik mei identifisearje. Diskriminaasje liedt dus ek ta selsdiskriminaasje, as de ynkorporaasje en ynternalisearring fan ûnlykweardige taalferhâldings mar lang genôch duorret. It is foar mannichien in heikerwei om yn te sjen dat it minne plak fan it Frysk yn maatskiplike domeinen as ûnderwiis, de oerheid, it rjocht, de soarch, de media, de ekonomy ensfh. yn it foarste plak leit oan in te min oan taalmacht as gefolch fan *ieuwenlange diskriminaasje* fan it Frysk.

De hjoeddeistige taalmachtsferhâldings binne sadwaande net it gefolch fan in natuerwet, mar feroarsake troch machtspolityk. De taal fan de hearskers is hast altiten de hearskjende taal en dat is yn Fryslân it Hollânsk wurden. Kromwoeksen taal(machts)ferhâldings noarmearje dus it yndividuele hâlden en dragen fan gâns Friezen. Wy binne fan betinken dat de bêste stratezjy om it Frysk echt út de nederklits te helpen, rjochte wêze moat op it ***feroarjen fan dy ferhâldings***.

Dat fraachstik rekket benammen it foech en de autonomy fan de provinsje. Bûtenlânske foarbylden fan grutte en lytse regio's, bgl. Kataloanje of de Åland-eilannen, jouwe oan dat dy stratezjy sukses garandearret, omdat de taal in ***wichtige ekonomyske faktor*** wurdt: jins wurk en takomst kin der fan ôfhingje. Der is letterlik net in '***belangriker***' eksterne 'beweechreden' foar it learen en foar it oerdragen fan in taal. Dat motyf hat op steatsnasjonale skaal grutte ynfloed hân op de opkomst en de machtsposysje fan it Hollânsk, op Europeesk nivo fan it Frânsk en op mondiale skaal foar de macht fan it Ingelsk. En dat gong almeast net sa sêftsedich en sêftsinnich. It taalbelied fan Nederlân (Hollân), Dútslân, Frankryk, Spanje en Grut-Brittanje (Ingelân) wie feitliken rjochte op it *útroegjen* fan harren minderheidstalen en it is hjoed de dei noch altiten net of net foldwaande rjochte op it weiwurkjen fan de rampsillige gefolgen dêrfan.

Fersterking fan de *ekonomyske* betsjutting en wearde fan it Frysk moat yn ús eagen dus de basis wêze fan it taalbelied fan de provinsje. Dat kin net sûnder in fierdere

ferankering en fersterking fan de wetlike posysje fan it Frysk en it foech fan de Provinsje Fryslân om dêroer te kedizen.

De ynfolling en it operasjonalisearjen fan kearnbegripen as ‘lykweardigens’ en ‘lykberjochting’ moat neffens ús ynhâlde dat it Frysk op termyn yn de eigen provinsje de *earste* taal wurdt (dat is net itselde as de *iennige*). Mei *rjochten* dy’t ek ôf te *twingen plichten* meibringe. In rjocht is ommers earst werklik in rjocht as der ek in plicht foar oaren mei anneks is. Plichten om ús taal te learen en dy ek te brûken. Net heal en ferbastere, mar goed en geef.

Dat hâldt neffens ús yn dat in goede mûnlinge en skriftlike behearsking fan it Frysk in *funksje-* en *beneamingseask* wurde moat yn alle domeinen dêr’t in oerheid ynfloed op hawwe kin troch it meitsjen fan wetten en regels en it jaan of ûntkearen fan fasiliteiten en jildmiddels. Yn dat ramt is it fan belang dat de provinsjale Fryske oerheid it rjocht kriget om op it mêd fan de Fryske taal en kultuer foar dy sektoaren eigen wetten te meitsjen en regels te stellen en ‘wetjouwer-me’ (‘medewetgever’) wurdt en dêrmei in folle gruttere autonomy en mear foech kriget.

It ûnderwiisdomein is dêr wichtich by, mar moat net te heech oanslein wurde. It ûnderwiis folget almeast de polityk-maatskiplike krêften, rint net út himsels foarop en reprodusearret ornaris maatskiplike ûngelykheden. Basil Bernsteins ‘School cannot compensate for society’ jildt likegoed foar de Fryske ûnderwiissituaasje. As de behearsking fan it Frysk in funksje- en beneamingseask wurdt foar sawat alle banen en beroppen yn hast alle domeinen en sektoaren yn Fryslân, dan sil it ûnderwiis ek net oars kinne en gean dêr folslein yn mei. En sil it Frysk kwantitatyf en kwalitatyf wat begjinne foar te stellen.

Befoardering fan it Frysk freget dus om in *brede(re) ekonomyske needsaak*. Fryske taalpolityk moat dus neffens ús ynhâlde dat it Frysk út de frijbljuwende hoeke wei komt en moat net tefolle heil ferwachtsje fan in nocht-en-wille stratezjy. It Frysk as ‘fun’ behannelje en it jaan fan ‘goede foarljochting’ lizze yn de frijbljuwende frije-tiidsfear en sjitte fûneminteel te koart as der net tagelyk foar soarge wurdt dat men sûnder in goede, aktive mûnlinge en skriftlike behearsking fan dy taal net (fêst) beneamd wurde kin yn sektoaren as it ûnderwiis, de oerheid en dekonsintrearre rykstsjusten, it rjocht, de soarch en de subsidiearre ynstellings. Dat is by einsluten it iennige dat **echt** helpt. Dan sil it Frysk yn mingd- en oarstalige húshâldings wer in gruttere rol begjinne te spyljen en sil de taaloerdracht serieuus nommen wurde.

Yn it ramt fan mear sizzenkip oer de eigen taal en kultuer past neffens ús ek it oprjochtsjen fan in ynstânsje dy’t de *taalkwaliteit* fan it Frysk bewekket. Sis mar in buro dat de noarm (regels en rjochtlinen) fan it Frysk foar it *ûnderwiis* en it *bestjoerlik* ferkear fêstleit en dy bewust makket en kontrolearret. Nederlân hat al lang in ynstânsje dy’t fierhinne inselde funksje hat, nammentlik de *Nederlandse Taalunie*, dat as in soarte fan *Ministearje fan Taal* foar Nederlân, Flaanderen en Suriname wurket en sa’n tritich meiwurkers hat dy’t har om it Nederlânsk bekroadzje. Oare Europeeske lannen hawwe foar har steatsnasjonale talen ek ynstânsjes dy’t har mei de problematyk fan de taalkwaliteit dwaande hâlde.

Sa’n oerheidsynstânsje kin foar sektoaren as *ûnderwiis*, it *amtlik ferkear* yn Fryslân en by *Omrop Fryslân* hooplik in ein meitsje oan de wyldgroei oan opfettings en praktiken, somtiden tige ta skea fan it taalgebrûk, en dêrbûten ek in autoriteit wêze as it giet om it sa *suver* en *ryk* mooglik brûken fan it Frysk. Foar de stjoering fan de taalkwaliteit fan bygelyks Frysktalige *learmiddels* is dat fan bûtenwenstich grut belang.

As it giet om de ‘*útgongspunten* foar it nije ûnderwiismateriaal foar it primêr ûnderwiis’ (s. 24 *Boppeslach*) (bgl. ‘Studio F’), dan soene wy dêr as lêste, mar net minst wichtich, apart útgongspunt oan taheakje wolle: ‘Yn *geef* Frysk’, of: ‘Yn *geef* Standertfrysk’. De kwaliteit fan it taalgebrûk yn learmiddels moat goed bewekke wurde, fanwegen de grutte bedrigings

hjoed de dei op dat mêd. Yn dat ferbân sjogge wy ek in wichtige taak foar it troch ús útstelde *ynstitút foar taalkwaliteit* (sjoch boppe). Dat freget ek om it troch de Provinsje fêststellen fan in 'sa Frysk mooglike' taalnoarm. De Afûk hantearret as kursusynstitút al sûnt 1985 foar de *eigen* learmiddels en leargongen sa'n taalnoarm (Standertfrysk) en hat syn aktiviteiten foar it fêststellen dêrfan foar it (reguliere) ûnderwiis en it offisjele ferkear yn 1994 oerdroegen oan de Provinsje. Deputearre Lyklema seit yn dy tiid ta dat er neigean sil oft der in provinsjale kommisje komme kin om dy standertnoarmen te jaan. De Provinsje hat der lykwols oant hjoed de dei noch gjin wurk fan makke.

De Friezen sille as erkende minderheid en it Frysk sil as twadde rykstaal net sûnder in taalkwaliteitsynstelling kinne. It soe in goed ding wêze dat dêr foldwaande omtinken foar komt yn de definitive noata *Fryske Taal 2007-2010, Frysk yn Fryslân: better sichtber*, mear fertroud (it konsept is fan juny 2006).

Jitris, it sil perfoarst ta moatte op it folle faker fêstlizzen fan it Frysk as **funksje- en beneamingseask** yn alderlei maatskiplike domeinen, it ûnderwiis en it amtlik ferkear foarop. Om dy reden hat de *Ried fan de Fryske Beweging* yn syn *Manifest: Eigen taal ... earste taal!* (fan 16 novimber 1991) by it betinken fan Kneppelfreed (1951) yn in oprop oan harren politisy oanstien op: '[...] de ynfiering fan in taalwet dêr't yn it Fryske taalgebiet it Frysk de status fan earste taal yn kriget yn it iepenbiere libben, bestjoer, ûnderwiis en de rjochtspraak'. As der (mear) oan it Frysk fertsjinne wurde kin, dan fergruttet dat ekonomyske feit de taalmacht fan it Frysk tige. De feitlike konfrontaasje dêrmei hat grif ynfloed op it hâlden en dragen fan de âlden foar it Frysk oer, ek as it om har bern giet. Wy freegje de Provinsje om nei te gean oft en hoe't in (oerkoepeljende) *taalwet* dêrta bydrage kin. It is in grutte handikap foar Fryslân dat de Provinsje yn namme wol de earstferantwurdlike is foar de Fryske taal en kultuer, mar amper it foech hat om needsaaklik belied troch te setten. Skoallen ûntheffings jaan fan de ferplichting om Frysk te jaan, dat mei de Provinsje dwaan. Untheffings dy't foar it Hollânsk net besteane. *Befoarderje, koördinearje en fasilitearje* mei jild en minsken, dêr beheint de rol fan de Provinsje him winliken ta. *Oftwinge en sanksjonearje* lykas by it Ryk, is der net by.

Gauris wurdt it Frysk oantsjut as *twadde rykstaal*. It begjin fan dy erkenning wurdt datearre yn 1970 as de Rykskommisje-Van Ommen eksplisyt ferklearret, dat Fryslân in Nederlânske provinsje is mei in twatalige kultuer en oan dy bysûndere status beskate rjochten ûntliene kin. Mar men kin it ek op 11 maaie 1956 stelle, as de Nederlânske steat mei de *Wet [houdende enige regelen betreffende het gebruik van de], Friese taal, [in het bijzonder] in het rechtsverkeer* (Stb. 1956, 242) tastiet dat de eed of belofte tenei yn it Frysk útsprutsen wurde kin yn de gemeenteriedsdeal, yn Provinsjale Steaten, yn de rjochtsealen en yn de praktyk letter ek yn it steatsnasjonale parlemint. Yn de rjochtsfilosofy jildt it ôflizzen fan de eed as suver religieuze died, dy't oant no ta allinnich yn it Nederlânsk of it Frysk ôflein wurde kin. De tekst fan de Fryske eed is yn de wetjouwing fêstlein. Dat befêstiget de spesjale status fan it Frysk as twadde rykstaal sûnt 1956. Wy binne fan betinken dat it begryp 'Frysk as twadde rykstaal' (ek) as *wetlik* omskreaun begryp opnommen wurde moat yn in Fryske-taalwet.

De wetjouwing yn Nederlân hat foar de Friezen en it Frysk noch altiten it karakter fan in foldwaan troch de Ryksoerheid oan fersiken fan boargers, yndividueel of yn groepsferbân, mar net as *ferplichtings* fan de steat foar in definiearre etnyske minderheidsgroep oer. De praktyske útwurking fan al dy wet- en regeljouwing en tagelyk it wurkdokumint foar de ambysjes fan de taalplanning foar de kommende jierren is de *Bestjoersôfspraak Fryske taal en kultuer 2001-2010* (BFTK). Dat is in *juridysk swak* ynstrumint, dat relatyf maklik oan de kant skood wurde kin en dêr't yndividuele boargers gjin rjochten oan ûntliene kinne. Wy moatte dus stribje nei in *Ramtwet foar de Fryske taal* en it neamen fan it Frysk njonken it Nederlânsk yn de *Grûnwet* fan it Keninkryk.

Dat is nimmerste wichtiger omdat de sintrale oerheid fan Nederlân in sterke oanstriid hat om de ferantwurdlikens foar it Frysk hielendal nei de Provinsje te skowen. By nije inisjativen

dy't jild kostje heart men altiten: de Provinsje moat earst mar.

Nederlân hat it earder neamde *Europeesk Hânfêst foar Regionale talen of talen fan minderheden* yn 1996 en it *Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden* yn 2005 ratifisearre. De Friezen binne yn dat lêste ferdrach offisjeel erkend neffens ynternasjonale standerts. It wichtichste argumint foar dy erkenning sit him yn de eigen *Fryske taal* mei de dêroan ferbûne *Fryske kultuer*. Dy erkenning moat syn fertaalslach krije yn de Grûnwet fan it Keninkryk. Sa'n kêst yn de Grûnwet moat wer syn útwurking krije yn *konkrete taalwetjouwing*.

In *ramtwet* foar de Fryske taal moat yn it foarste plak de *posysje* fan it Frysk as twadde rykstaal fêstlizze en yn it twadde plak de *gearfetting* biede fan alle besteande wet- en regeljouwing. In tige wichtich nij elemint fan in Fryske-taalwet moat neffens ús it formulearjen fan *rjochten* fan yndividuele boargers wêze. Gewoane minsken hawwe mar in bytsje yndividuele rjochten. Se witte boppedat ek net goed wat dy rjochten binne en hoe't se dêr yn it deistich libben goed gebrûk fan meitsje kinne. Behalven dat mei in Fryske-taalwet it Frysk better ta syn rjocht komt, kin benammen ek de boarger syn rjochten better útoefenje en yn praktyk bringe.

Op grûn fan in Fryske-taalwet moat Nederlân, krekt as Spanje foar it Baskysk en Katalaansk dien hat, stribje nei de erkenning fan it Frysk as *ko-offisjele* taal fan de Europeeske Uny. It giet dêrby net primêr om de mooglikheid, dat leden fan it Europeesk Parlemint tenei ek Frysk prate meie of dat de boargers har yn it Frysk ta de Europeeske Kommisje rjochtsje kinne en dan op grûn fan it folgjend taalbelied ek yn it Frysk antwurd krije. Wichtiger is, dat dan ek in part fan it *foarljochtingsmateriaal* fan de EU yn it Frysk beskikber komt en dat it Frysk *formeel meitelt* yn de nije EU-programma's foar de jierren 2007-2013 lykas dat fan 'Libbenslang Learen', dêr't de besteande EU-programma's (Comenius, Socrates, Leonarda en Grundvig) yn gearfoege wurde. It hat eigenskip dat foar dy programma's allinnich *offisjele* talen yn de beneaming komme sille, om te begjinnen mei talen dy't yn de eigen lidsteat offisjele status hawwe yn de *Grûnwet*.

No't it Frysk hieltiten mear bedrige wurdt en as antwurd dêrop de posysje fan it Frysk yn ûnderskate maatskiplike fjilden fersterke wurde moat, is it saak en besjoch ek hiel yngeand hokfoar *organisatoarysk* model oft dêr it meast rendabel by past. Yn oare minderheidstaalgebieten lykas Wales, Kataloanje en Baskelân binne foar it stimulearjen en stypjen fan de taal ynstituten dy't alle aktiviteiten dy't dêrfoar nedich binne, foar har rekken nimme. Om dy aktiviteiten goed koördinearje en útfiere te kinnen, is der neffens ús yn Fryslân in ferlykber *Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer* nedich (sjoch fierder haadstik IX, 'In Sintrum foar de Fryske taal en Kultuer').

It boppesteande foarmet de *kearn* fan it oanfalsplan Frysk dat wy yn de kommende haadstikken en paragrafen fierder útwurkje.

II. UNDERWIIS EN WITTENSKIP

Yn de ‘Untwerpnoata taalbelied 2006’ (‘Better sichtber, mear fertroud’) wurde foar de perioade oant en mei 2015 yn haadstik 4, ‘Underwiis’, *fyftsjin* doelen (resultaten) foar *it ûnderwiis* formulearre (s. 12/13) dy’t tige fan belang binne, mar tagelyk moat der omtinken wêze foar it ûntwikkeljen fan nije taalwetjouwing, dy’t in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret.

Der moat folle mear fuortgong makke wurde by skoallen dy’t ûnder de *Wet op de Ekspertizesintra* (WEC) falle en by it beropsûnderwiis (sj. ek s. 21 fan de ûntwerpnoata). By it eardere ‘Bûtengewoan’ en letter ‘Spesjaal’ Underwiis (no: WEC-skoallen) is al desennialang sprake fan in folsleine stagnaasje en relative efterútging.

It *ekonomyske* belang fan it Frysk moat yn it *ûnderwiisdomein* tige tanimme (sjoch ek haadstik I). Dat hat grif wer syn útstrieling op de taaloerdracht fan de âlden. Op dat punt soe út de ûntwerpnoata *Frysk taalbelied 2007-2010* (2006) en it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010* (2007) mear ambysje sprekke moatte.

Kêst 8 fan it *Europeesk Hânfêst* moat noch foar 2010 folslein neilibbe wurde, ek op de WEC-skoallen. Kêst 8 beslacht: (kêst 8, 1) it foarskoalsk ûnderrjocht, it primêr ûnderwiis, it fuortset ûnderwiis, it universitêr of heger ûnderwiis, it folwoeksene-ûnderwiis en de permaninte edukaasje, it ûnderrjocht yn de eigen skiednis en kultuer, it oplieden en byskoaljen fan dosinten, ien of mear organen dy’t dêr tafersjoch op hâlde; (kêst 8, 2) it ûnderwiis yn de minderheidstaal yn oare gebieten as dêr’t dy taal tradisjoneel brûkt wurdt. Yn dit haadstik wurkje wy dat op guon plakken fierder út.

In grutte beheining en behindering dêrby is dat skoallen *juridysk* sjoen **allinnich** te krijen hawwe mei de Nederlânske wetten. De Nederlânske ûnderwiiswet- en regeljouwing moat dus sa gau mooglik yn oerienstimming brocht wurde moatte mei it Hânfêst en mei de ôfspraken dy’t yn dat ramt makke binne.

Eferstân en eferstelling

Yn ús ynliding en by de fyzje hawwe wy oanjûn dat yn de formele domeinen (oerheid, bestjoer, rjochtspraak, ensfh.) de eksklusive en dominante posysje fan it Hollânsk ôfskift wurde moat. De saneamde ‘wittenskiplike’ ûndersiken dy’t hieltiten wer oanjouwe dat Fryslân yn in *eferstânsposysje* sit en dat in grut part fan de bern in *taaleferstân* hat, binne opset mei in Hollânske bril op. Maatskiplike eferstân is yn Fryslân lykwols in gefolch fan in ieuwenlang *eferstellingsbelied* mei in *brain-drain* as gefolch en in kapitaal- en ynvestearingsflecht nei Hollân.

Itselde sjocht men yn it ûnderwiis: *taaleferstân* wurdt metten yn it *Hollânsk* (de lêste tiid leafst op sa jong mooglike âldens) en ûnder taal en taalûnderwiis wurdt ‘Hollandse [Nederlandse] taal’ ferstien. Frysktalige bern mei in prima taalûntwikkeling krije sadwaande maklik it etiket *taaleferstân* opdrukt, omdat de risseltaten yn de eigen taal der net ta dogge yn de ferlykjende ûndersiken. Dy ûndersiken binne faak ek noch tige breklik, omdat it ûnderwiis it taalûnderrjocht teoretysk almeast net basearret op ûntwikkelingspsychologyske, mar op taalpolitike grûnen.

Foar de takomst fan de Fryske taalmienskip is ien fan de wichtichste betingsten, dat it ûnderwiis likegoed de net-Frysktalige as de Frysktalige learlingen it Frysk op in sa heech mooglik nivo bybringt. Sûnder in goede behearsking fan de taal as mûnlige en skriftlike omgongstaal hat promoasje net folle doel en is dy allinnich gaadlik foar lju deryn ynteressearre binne. It is in feit dat hjoed de dei de net-Frysktalige learlingen yn it ûnderwiis amper Frysk leare, mar de Frysktalige learlingen wol folslein twatalich wêze moatte. Dat wol sizze dat se it Hollânsk goed behearskje moatte sûnder dat kennis en feardichheden yn de eigen taal (genôch) neistribbe wurde. Dat is grif ien fan de wichtichste oarsaken dat it Frysk

as gebrûkstaal terrein ferliest.

It okkerdeis yn opdracht fan de provinsje útfierde en publisearre ûndersyk fan frou Van Ruyven nei de saneamde efterstannen past dan ek net yn yntegraal taalbelied, omdat it Frysk yn dat ûndersyk net ûndersocht is. Dat feit kin maklik de hâlding fan learkrêften yn it ûnderwiis fersterkje om yn harren lesjaan gjin omtinken oan ûnderwiis yn it Frysk te jaan. Sa'n ûnderwiispraktyk wurket earder efterstân yn 'e hân as dat der besocht wurdt om soks foar te kommen. Alle resinte literatuer oer effekten fan twatalich ûnderwiis makket dúdlik dat kennis fan, feardichheden yn en in goede hâlding foar de eigen taal oer de bêste basis is om der ek oare talen by te learen. Dat jildt benammen foar minderheidstaalsprekkers.

Oarsaken dy't ûnderwiisefterstannen, benammen ek yn it Frysk, negatyf beynfloedzje kinne, binne neffens ús de neikommende:

a. *De Fryske elite (ek de Frysktalige) tsjocht fuort fanwegen de wurkgelegenheidssituaasje dy't yn Fryslân foar harren (gâns) minder is as yn de Rânestêd.* Fanwegen de relaasje tusken de oplieding fan de âlden en skoalprestaasjes fan de bern, kin dat de trochsneed fan de ûnderwiisprestaasjes, ek dy yn it Frysk, nei ûnderen helje.

b. *It ûnderwiis yn Frysk hat hast altiten ferkeard ynspile op de meartalige situaasje.* Frysktalige bern leare op skoalle harren *eigen* taal net of net goed en wurde dêrmei ek net foldwaande talich. Se hawwe sadwaande foar 't neist (mear) swierrichheden mei it learen fan oare talen. De saneamde 'trijetalige skoalle' lit sjen dat soks net hoecht. De eigen taal moat dus 'folweardich' oerdroegen en ûnderwiisd wurdt.

c. *Troch de bank is de oerdracht fan it Frysk, ek troch fan hûs út Frysktalige âlden, behyplik,* omdat de âlden harren taal, mei troch in tekoart oan goed twatalich ûnderwiis dat se sels hân hawwe, gauris net goed behearskje. Se brûke yn de omgong almeast ynterferearre Frysk [*Frollânsk*] en hawwe fakentiids in beheinde wurdskat. De âlden hawwe ek gauris minderweardichheidsgefoelens of in minderweardichheidskompleks en in te min oan selsrespekt as it om de eigen taal en it brûken dêrfan giet.

Dat liedt derta dat de Frysktaligen har 'út fatsoen' of omdat se har skamje, meastal daliks ferbrekke. Sa ûntstiet deselde situaasje as by b. Ek better oplate âlden dy't gjin goed en trochgeand twatalich ûnderwiis (Hollânsk en Frysk) hân hawwe, misse ornaris in rike Fryske wurdskat en in ryk idioom en folje de dêrtroch ûntstiene taalgatten (de saneamde 'lexical gap') yn har Frysk op mei Hollânske wurden en útdrukkings (ynterferinsjes). Bern komme dus al mei hollânismen yn har Frysk op skoalle. En de skoallen bestride dat ferskynsel net of amper.

d. *Likegoed it ambysjenivo fan party âlden as ek de geografyske sprieding fan de hegere foarms fan ûnderwiis yn Fryslân* kin der maklik ta liede dat der relatyf minder bern nei bygelyks it twû (vwo) geane. Soks kin in negative ynfloed hawwe op de skoaren ferlike mei lanlike sifers (de Hollânske mjitlatte).

Boppeneamde fjouwer faktoaren spylje grif in wêzentlike rol yn it gehiel fan *efterstelling*. Der bestiet dus gjin *efterstân* as in *natuerlik feit*; der is sprake fan in *stjoerde efterstelling*. De efterstelling is polityk fan aard. Gâns Friezen binne harsels dêr ornaris net of amper bewust fan, omdat it proses al in pear ieuwen oan 'e gong is. It liket dan suver in 'fanselssprekkend' natuerferskynsel dêr't gjin ferwar tsjin mooglik is. Dy stjoerde efterstelling kin der wer maklik ta liede dat krityk op dy situaasje of it trochgean mei it brûken fan it Frysk as der Hollânsktaligen by binne, troch dy Frysktaligen en troch Hollânsktaligen sadwaande al gau sjoen wurdt as in tekoart oan respekt foar it *gesach* en as it missen fan goede *fatsoensnoarms*. Lju wurde dan sjoen as 'ûnfatsoenlik' en betitele as 'djipfriezen' of as 'trochdriuwers'.

Efterstân as gefolch fan in *ferkearde ideology*, dus fan wearden en noarms dy't de efterstelling befêstigje, en fan *ferkearde politike* besluten en ûntjouwings dy't dêrút wei

komme, moat benammen as ekonomyske en kulturele *efterstelling* analysearre wurde (sjoch ek ús *fyzje*, haadstik I). Om dat te feroarjen moat de Frysktalige mienskip syn *selsbewustens* en *selsrespekt* weromkrije en it gefoel krije dat it Fries-wêzen en de Frysktaligens fan grutte wearde en betsjutting is, mei alle *rjochten* en benammen ek *plichten* dy't dat foar alle ynweners fan Fryslân meibringt. Alle wet- en regeljouwing (as produkt fan in bewust-ideologyske foarm fan de maatskiplike boppebou) dy't dat behinderje of opkeare, moatte dus ferdwine en plak meitsje foar juridyske foarms dy't dat befoarderje en fuortsterkje. It is ommers "niet het bewustzijn der mensen, dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn, dat hun bewustzijn bepaalt". Noch altiten wiere wurden, dy't ek op it stik fan de taal (machts)ferhâldings en it feroarjen dêrfan in goed omtinken fertsjinje. Ek yn it ûnderwiis.

Frysk as earste doeltaal yn it ûnderwiis

It *ûnderwiis* kin in protte dwaan oan it fersterkjen fan de selsbewustens en it selsrespekt troch it Frysk op alle ûnderwiisnivo's te brûken as **earste** doeltaal en it Hollânsk en it Ingelsk as **twadde** en **trede** taal. It is de fraach oft de Provinsje as earstferantwurdlike oerheid foar it Frysk dat doel op betreklik koarte termyn realisearje *kin*. Yn alle gefallen moat de Provinsje dat *wolle*. Yn dat ramt is it needsaaklik dat de Provinsje earst it **foech** oer de oerdracht fan de Fryske taal en kultuer yn it ûnderwiis fan it Ryk oerkriget.

As yn it ûnderwiis it Frysk syn rjochtmyttich plak as fak en as fier- en ynstrukjetaal yn alle ûnderwiisfoarms kriget, dan kin op termyn de behearsking fan it Frysk in funksje- en beneamingseask yn ús provinsje wurde. Net allinnich yn it ûnderwiis, mar yn mear maatskiplike sektoaren. Dat lêste fersterket it plak, de status en de taalmacht fan it Frysk yn it ûnderwiis wer. Der is wikselwurking (dialektyk) tusken alle maatskiplike terreinen. Benammen it feit dat it behearskjen fan it Frysk **gjin** funksje-eask is - en dus ek gjin taalpolitike of ekonomyske faktor -, is neffens ús de foarnaamste oarsaak fan de delgong fan it Frysk en it ferset fan it ûnderwiis om it Frysk in folweardich plak yn it learplan te jaan.

Yntegraal taalbelied

De Steaten fan Fryslân hawwe besletten dat de Provinsje noed stean moat foar *yntegraal* taalbelied. Dat is yn de noata *Boppeslach* útwurke, yn it folle besef dat taalbelied en taalstimulearring elkoar reitsje en fersterkje moatte as it giet om it begjinnend lêzen, it technysk en begripend lêzen en it fergrutsjen fan de wurdskat. Yn dy noata is dat breed en systematysk útwurke foar de ûnderskate sektoaren fan it ûnderwiis: de foarskoalske perioade, it primêr ûnderwiis, it fuortset ûnderwiis en de learareopliedings. By it konsept fan de noata fan juny 2006 hawwe de *Feriening Frysk Underwiis* (FFU) en de *Ried fan de Fryske Beweging* (RfdFB) yn in mienskiplik brief (d.d. 02-10-2006) in stikmannich kanttekenings setten en útstellen foar oanfolgings dien.

Wy misten yn de noata ek it omtinken foar it *spesjaal* ûnderwiis. Op it stik fan dat lêste ûnderwiismêd hawwe wy ús winsken nei foaren brocht yn in mienskiplike reaksje dan de RfdFB en de FFU (d.d. 22-10-2006) op de *Untwerpbeliedsnota Fryske taal 2007-2010: Frysk yn Fryslân: better sichtber, mear fertroud* (juny 2006). Omdat wy yn de fêststelde noata *Boppeslach* in stikmannich útstellen fan ús kant misse, krije dy in plak yn dit 'Oanfalsplan'.

De autonomy fan de skoallen

Mei de eardere foarsitter fan de lanlike *Onderwijsraad*, dr. J.M.G. Leune, binne wy fan betinken dat de *frijheid* (foech en ferantwurdlikheden op ûnderwiisgebiet, *autonomy* yn hannen fan managers en bestjoeren) dy't skoallen hieltiten mear krije (deregulearring), der net ta liede mei dat de oerheid net *dúdlik fêstleit* wat elts bern witte moat. De *Onderwijsraad* sprekt hjirre fan de winsklikens fan 'leerstandaarden'. It *garandearjen* fan it fereaske nivo heart neffens ús net iensidich beheind te wurden ta *Nederlânsk* en *rekkenjen*, sa't Leune noch docht, of ta *Nederlânsk*, *Ingelsk* en *wiskunde/rekkenjen* sa't de *Onderwijsraad* docht, mar moat likegoed en like sterk jilde foar de Fryske taal en kultuer.

Datselde kin sein wurde fan de *keardoelen* Fryske taal en kultuer en de mooglike

tuskendoelen op wei nei de *eindoelen* fan basisskoalle en de ûnderbou fan it fuortset ûnderwiis) en de *eineksamens*. Dy hearre nei ús betinken *lykweardich* en *lykberjochtige* te wêzen oan dy foar Nederlânsk en foar *alle* learlingen yn Fryslân neistribbe te wurden. Dêr't foar it Nederlânsk foar alle learlingen in ôf te lizzen eksamen troch de lanlike oerheid oplein wurdt, moat sa'n ferplichting foar *alle* Fryske learlingen likegoed foar de Fryske taal en kultuer jilde. Begjinsels as *lykweardigens* fan it Frysk en it Nederlânsk yn Fryslân en *lykberjochting* fan de minsken dy't dy talen prate, freegje dêrom. De wize dêr't yn 2005 de *nije* keardoelen foar basis- en fuortset ûnderwiis op ta stân kommen binne, strykt net mei foargeande prinsipen. It nei ûnderen ta bystellen fan de ynhâld mei as argumint dat soks fanwegens de realiteit yn de skoallen nedich wie, hat de posysje fan it Frysk op de skoallen slim ferswakke en de kâns op (goed) *yntegraal* taalûnderwiis rûnom yn de provinsje - dêr't yn de noata mei rjocht op oanstien wurdt - ferlytse. Dat betsjut dat wy oan dy beide prinsipen, sûnder konsesjes te dwaan oan foarm en ynhâld fan de doelen, konsekwint fêsthâlde moatte.

De *autonomy* fan de skoallen kin it berikken fan de doelen út *Boppeslach* en ús oanfolgings dêrop maklik yn de wei stean. De Provinsje hat wat it ûnderwiis oanbelanget (noch) gjin foech om nei de skoallen ta *foarskriuwend* te hanneljen. Eins kin allinnich it Ryk dat dwaan, mar dat ferskûlet him oant hjoed de dei (2007) efter it autonomybegjinsel om mar net de ferantwurdlikens drage te hoegen foar it berikken fan de doelen foar Frysk. As learlingen net foldwaande prestearye by it Hollânsk, komme de kaarten oars te lizzen. Dan komme skoallen mei sokke learlingen op de swarte list en moatte se better prestearye.

It hanneljen fan it Ryk is oant no ta te folle stykjen bleaun by it ûndertekenjen fan bygelyks it *Hânfêst* en in *Bestjoersoerienkomst Fryske Taal en Kultuer*. It nimmen fan de ferantwurdlikens foar de *útfiering* waard net of amper oppakt. En sa koe en kin in fersideplakboartsjen ûntstean. De Provinsje wiist dêrby nei de ferantwurdlikens fan it yn Ryk, dat ek finansjeel oer de brêge komme moat. Skoallen kinne har ferskûlje efter âlden dy't it net wolle of efter learaars it Frysk net (goed) kinne. Of dat se mei it hiele lytse bytsje dat se dogge, al oan de ferplichting foldien hawwe. Allegearre arguminten dy't gjin rol spylje as it giet om it Nederlânsk of om it Ingelsk.

De ynspeksje en kontrôle

Yn par. 2.4 fan *Boppeslach* oangeande it 'Yntegraal taalbelied en it foech fan de provinsje' (s. 22) wurdt opmurken dat de ûnderwiisynspekteurs dy't Fryslân as wurkgebiet hawwe en ûnderdiel útmeitsje (sille) fan in 'Friese taakgroep', 'betûft' wêze moatte op it terrein fan it 'yntegraal taalbelied'. Dat moat neffens ús ek betsjutte dat se *Fryskkundich* binne, dus sels it Frysk goed prate en skriuwe kinne, wolle se de *taalkwaliteit*, as in wichtich aspekt fan *ûnderwiiskwaliteit* fan ûnderwizers en learaars, goed beoardielje kinne. De ynspekteurs kinne har dan boppedat sels ek makliker en faker yn it Frysk ta de Fryske skoallen en oerheden rjochtsje. Yn alle gefallen sjogge wy it saneamde 'waarderingskader Fries PO' dat yn 2007 troch de ynspeksje ûntwikkele wurdt, as in stap yn de goede rjochting. Foar oare ûnderwiisfoarmen is sa'n wurdearringsramt likegoed needsaaklik, ek al sille der mear tûkelteammen foar opropme wurde moatte as by it basisûnderwiis.

Yn dat wurdearringsramt moat der ek goed omtinken foar wêze dat de tiid dy't plend wurdt foar Frysk (dus de *kwantiteit*: kwaliteitsaspekt 4), foldwaande is om de taal leare te kinnen op in nivo dat ferlykber is mei dat foar Nederlânsk en ek foar it *kwaliteit* fan it taalgebrûk fan de learkrêften. Learkrêften moatte 'geef' Frysk prate en skriuwe kinne. De tiid dy't skoallen besteegje oan it fak Frysk, sil ek net minder wêze meie as de tiid dy't foar 'Nederlânsk' yn it skoalplan en op it lesroaster stiet (lykweardigens en lykberjochting fan de beide rykstalen). De kontrôle dêrop moat *frekwint* en *effektyf* wêze.

Wy pleitsje der boppedat foar dat de Provinsje Fryslân wat it beneamingsbelied oanbelanget, mear te sizzen kriget oer wa't Fryslân as ynspeksjegebiet kriget of wa't yn sa'n taakgroep komt. Dat kin it bêste yn in *taalwet*, rjochte op it provinsjaal foech, fêstlein wurde.

Par. 2.6 út *Boppeslach* ('Twa oandachtspunten yn de útfiering fan yntegraal taalbelied', s. 13-

14) jout ús oanlieding om de Provinsje te freegjen om te ûndersykjen oft it yntegraal taalbelied mei syn needsaaklike trochrinnende learlinen fan de foarskoalske perioade oant en mei it fuortset ûnderwiis en beropsûnderwiis (longitudinaliteit) net better yn in *taalwet* mei in provinsjaal foech op dat mêd, regele wurde kin. No hat de Provinsje op dat stik te min te sizzen.

Wy hoopje mei de Provinsje dat de nije taalmetoaden *Studio F* en *Freemwurk*, de begeliedingstsjinst *Cedin* (it *Taalsintrum Frysk*) en de provinsjale *Koördinaasje- en Advysgroepen Frysk* noch foar 2012 foar in folsleine kultueromslach soargje kinne (ferl. *Boppeslach*, s. 20-25). Dy kinne dat net berikke as der net soarge wurdt foar in goede foarm fan *kontrôle* mei sanksjemoglikheden. Dat is benammen fan belang foar learaars dy't fan it brûken fan it Frysk yn har lessen neat hawwe moatte. En as de mûnlinge ynstruksjetaal it Frysk is en der wurdt Hollânsktalich materiaal brûkt, dan spoart dat ek net goed. Dy ferhâlde har negatyf. In bekostigingssanksje is dêrby it uterste middel. Tuskenfoarms binne: it jaan fan in formele warskôging, boeten, in ferplichte begeliedingstrajekt en in tydlike bewâldfierder.

Foar alderlei fakken is der in tekoart oan Frysktalich materiaal. Mei om dy reden kinne de hjoeddeiske trijetalige skoallen noch net ta in lykwichtige ferdieling fan de ûnderwiistiid komme en sjit it Frysk der dêr ek al by yn.

Fryske learmiddels en in Fryske kanon

Wy stelle út om sa gau mooglik te begjinnen mei it ûntwikkelje litten fan in *folsleine multymediale* learline (*learplan* en *metoade*) *Fryske skiednis* foar it basis- en fuortset ûnderwiis (mei differinsjaasje-moglikheden neffens skoaltype), dêr't ek de Fryske 'kanon' in goed plak yn kriget op basis fan in *kultuerpedagogyske* diskusje. Dat stribjen kin syn legitimearring fine yn de opdracht dy't besletten leit yn kêst 8 (1, g) fan it *Hânfêst*: 'regelingen te treffen om het onderwijs in de *geschiedenis* en *cultuur* die in de regionale taal of de taal van een minderheid haar weerspiegeling vindt, te waarborgen'. Yn *Boppeslach* wurdt dêr gjin omtinken oan jûn. Dit kêst soe syn fertaling krije moatte nei en opnommen wurde moatte yn de ûnderwiiswetjouwing (basis- en fuortset ûnderwiis).

By *Fryske kultuer* tinke wy ek oan it rike besit oan eigen *nammen* op it mêd fan de ierdrykskunde en biology ('geakunde'; Fryske nammen fan doarpen, stêden, gemeenten, wetters, lânskippen; plante- en bistenammen; spesifike planten dy't yn Fryslân groeie, eigen bistesorten), oan muzyk (Fryske lieten), sporten (keatsen, fierljeppen, skûtsjesilen), boukeunst (pleatsen, tsjerken), beskate tradysjes, ensfh. Allegearre saken dy't (ek) oerdroegen wurde moatte oan de kommende generaasjes yn Fryslân en dêr't foldwaande (trochrinnende en opinoar oanslutende) learmiddels foar komme moatte. In kultuerpedagogyske (kanon) diskusje moat dêr boustiennen foar leverje.

Sintrum foar de Fryske taal en kultuer

Yn de noata *Boppeslach* wurdt wol yngongen op de begelieding, mar net op it neigean oft de skoallen har wol hâlde oan ôfspraken. Te fanselsprekkend giet de noata derfan út dat in troch de Provinsje opset belied dan ek troch de skoallen útfierd wurdt. It liket ús winsklik dat der *kontrakten* mei de skoallen/bestjoeren ôfsletten wurde, mei dêroan keppele *kontrôle* op it neikommen dêrfan. Dêr sille minsken foar oanlutsen wurde moatte en dat kostet jild. De amtner fan de Provinsje kinne dat net dwaan. Dêr sil dus in orgaan foar komme moatte, in *Sintrum foar de Fryske taal en kultuer*, dat goed gearwurket mei de begelieding. Kontrôle (al of net troch de ynspeksje) en begelieding kinne net beide troch deselde ynstânsjes útfierd wurde.

De needsaak fan bettere taalwetjouwing

It ekonomyske belang fan it Frysk moat op it ûnderwiismêd tige tanimme. Dat jildt ek foar it brûken fan it Frysk bûten de lessen, op it middennivo fan de skoalle-organisaasje (yn de hússtyl, yn korrespondinsje, ferslaggen, rapporten, noata's en alderlei oare skriftlike stikken en ek wat de opskriften, buordsjes en paadwizers yn de skoalle oanbelanget). It folweardich brûken fan it Frysk op it mikro- en mesonivo fan de skoalle hat grif in positive útstrieling op

it taalgedrach en de taaloerdracht fan de âlden.

Mear konkreet mei it each op wet- en regeljouwing beskriuwe wy foar ûnderskate ûnderwiisnivo's de neffens ús needsaaklike *eindoelen* en de *middels*. Kêst 8 fan it *Europeesk Hânfêst* ('Underwiis') sil yn alle gefallen foar 2010 folslein neilibbe wurde moatte.

Nije ûnderwiiswetjouwing op it mêd fan taal, skiednis en kultuer is neffens ús tige needsaaklik. It Frysk moat yn de wetjouwing foar it foarskoalsk, primêr, fuortset en spesjaal (fuortset) ûnderwiis yn alle klassen op syn minst 'substansjeel' (d.w.s *mear* as *seis* oeren wyks) wêze. Dat moat yn de oanbelangjende ûnderwiiswetten fêstlein wurde. Foar it *beropsûnderwiis* moat it plak fan it Frysk (as fak of yntegraal) net minder wêze as dat fan it Hollânsk.

2.1 Foarskoalsk ûnderwiis

Eindoelen

Alle pjutteboartersplakken wurde op termyn Frysk- of twatalich mei it Frysk as earste taal. By net- Frysktalige bern mei in dominante taal is it ûnderdompeljen yn de minderheidstaal gjin probleem foar harren taalûntwikkeling. Foar bern mei in minderheidstaal as it Frysk wol.

Alle liederen en liedsters krije in goede oplieding mei in foldwaande teoretyske kennis fan en praktyske ûnderfining mei in goede meartalige taalûntwikkeling. Se moatte it Frysk linich en geef (sûnder hollânismen) brûke kinne.

De opliedingsynhâlden fan de ynstellings dy't in oplieding foar it foarskoalsk ûnderwiis fersoargje (ROC's), moatte dêrta kritysk beoardiele en oanpast wurde. De hjoeddeiske situaasje is dat de beide Fryske ROC's it Frysk as fak en fiertaal amper in plak jouwe en dat dosinten gjin en meastentiids ferâldere en ferkearde kennis fan twataligens hawwe.

Ynstruminten

Passende subsydzjebetingsten, foarljochting en opliedingseasken binne needsaaklik. Om in fêste oanstelling krije te kinnen, moat immen foldwaande kennis fan it Frysk en fan in meartalige ûntwikkeling mei it Frysk as earste taal hawwe. It behearskjen fan it Frysk moat op termyn in *funksje-* en *beneamingseask* wurde. In effektive kontrôle op de kwaliteit fan de oanpak is winsklik.

De besteande, frijwillige fisitaasjepraktik yn de pjutteboartersplakken moat útboud wurde nei in belied dat der op rjochte is dat yn 2012 jier alle pjutteboartersplakken, plakken foar berneopfang en neiskoalske opfang in meartalige praktik hawwe mei it Frysk as *earste* taal. Foar de streektalen yn de Stellingwerven en It Bilt komt in oanpaste regeling dy't rjocht docht oan dy streektalen en it Frysk.

In oanpaste regeling moat ek jilde foar konsintraasjes bern fan allochtoane ôfkomst as dy bern thús yn de allochtoane memmetaal grut brocht wurde. Ien en oar betsjut dat liedsters fan allochtoane ôfkomst yn sokke situaasje ynset wurde moatte. It ferskil mei de posysje fan it Frysk is dat de ûntwikkeling fan de allochtoane thústaal in *help-* en gjin *doeltaal* is om de bern in gefoel fan feiligens te jaan as opstap nei it Frysk en/of Hollânsk. De allochtoane talen hawwe yn ús provinsje gjin maatskiplike funksje en wurde yn it *Europeesk Hânfêst* net erkend as regionale of taal fan in minderheid, wylst de sprekkers dêrfan yn it *Ramtferdrach* likemin as nasjonale minderheid erkend wurde. Mei it Frysk en de Friezen is dat al it gefal. Sadwaande moatte alle bern mei de doeltalen Frysk, Hollânsk en letter ek mei it Ingelsk fertroud makke wurde.

Yn *Boppeslach* wol de Provinsje ta op it '*struktureel* meitsjen fan it systeem fan selsevaluaasje, fisitaasje en sertifisearring' (s. 18) by de foarskoalske ynstellings foar jonge bern. Dat is tige winsklik, mar it makket foar de ymplementaasje ferskil út oft soks op

frijwillige basis giet of dat der troch bgl. in *taalwet* mear druk yn de foarm fan in fanselsprekkende en dus *ferplichte evaluaasje* op set wurde kin. De Provinsje moat dêr it foech ta krije. *Taalwetjouwing* op dat mêd is *needsaaklik*.

2.2 Basisûnderwiis

Eindoelen

Yn de provinsjale noata *Boppeslach* (novimber 2006) wurdt – as it oer de fersterking fan it yntegrale taalbelied giet – wurke mei subdoelen dy't yn in beskaat jier (2012, 2010, 2015) foar in part of hielendal helle wurde moatte. Minder dúdlik is de tekst oer de *einsituaasje*, it plak dat it Frysk yn it basisûnderwiis kriget. Dêr moatte dúdlike (*minimum*)learstanderts foar fêststeld wurde moatte, dy't ek fêstlein wurde yn de Nederlânske ûnderwiiswetjouwing.

It slagge eksperimint mei de trijetalige skoalle yn Fryslân kin ta dat doel tsjinje. It Frysk en it Hollânsk krije in lykweardich plak as fak en fiertaal en yn de boppebou komt der ek Ingelsk by. It gefaar is grut dat de talen mei mear taalmacht (Ingelsk en Hollânsk) in hieltiten dominanter plak krije. Sa driget it Ingelsk op te skowen nei de midden- en mooglik ûnderbou, lykas foarbylden yn Rotterdam sjen litte. Ek it Hollânsk soe hieltiten mear romte opeaskje kinne op kosten fan it Frysk. Utgongspunt moat in goede en lykwichtige taalûntwikkeling wêze. Soks moat dus goed fêstlein wurde yn de regeljouwing.

Ynstruminten

Der moat de kommende jierren in protte dien wurde oan begelieding en tafersjoch om in trijetalige skoalle te realisearjen. De materiaalûntwikkeling moat ek oanpakt wurde. As alle Fryske basisskoallen materiaal ôfnimme, ûntstiet der ek in merk dy't konkurrearje kin mei de priis fan Hollânsktalich materiaal.

It freget ek om :

- It opsetten fan in *foarljochtingskampanje* oer de trijetalige basisskoalle en oer wat in goede taalûntwikkeling is.
- It opsetten fan in trajekt fan *foarljochting* en *begelieding* oan skoallen en learkrêften. De taalkoördinatoaren kinne dêr in wichtige rol by spylje.
- Neiskoallingskursussen foar learkrêften dy't it Frysk net of ûnfoldwaande behearskje. It behearskjen fan it Frysk moat in funksje- en beneamingseask wurde om foar fêste beneaming yn oanmerking komme te kinnen.
- In oare foarm fan tafersjoch troch de ynspeksje. De kwaliteit fan it ûnderwiis mei net inkeld basearre wurde op de toetsprestaasjes fan de bern op rekkenjen en Nederlânske Taal. Ek de risseltaten op it mêd fan it Frysk wurde objektyf, betrouber en falide toetst.
- De praktyk fan hjoed de dei om mei *lanlike* Hollânsktalige toetsen de bern op hieltiten jonger te toetsen, wurdt ôfskaft. Frysktalige bern krije in *Frysktalige* toets as der dochs noch sprake is fan toetsing. Bern ûnder de seis jier sitte noch yn de eigen (memmetaal)ûntjouwing en it toetsen yn in oare taal stiet dan lyk mei it etikettearjen en feroardieljen fan it bern as ien dy't in *taalefterstân* hawwe soe.
- Ferantwurde materiaalûntwikkeling moat rjochte wêze op de praktyk fan yntegraal taalûnderwiis. Fanwegens de fiertaalkomponint moatte de kaaibegripen (terminology) by wrâldoriïntearjende fakken meartalich oanjûn wurde moatte. *Yntegraal* trijetalige (Frysk-Hollânsk-Ingelske) lesmetoaden en learmiddels drage tige by oan *taalferliking* en moatte yn Fryslân de takomst hawwe.

Wy binne fan betinken dat *Boppeslach* (par. 3.3, s. 20) oanfolle wurde moat (bygelyks tusken doel 5 en 6) mei de doelstelling:

'Yn 2010 is it yn besit hawwen fan it 'foech Frysk' foar alle basisskoallen yn Fryslân in funksje-eask om de doelstelling fan goed yntegraal taalûnderwiis mooglik te meitsjen. Dêrta slút de provinsje mei de bestjoeren fan iepenbier en bysûnder yn Fryslân in konvenant, dêr't dat yn regele is. De provinsje slút ek in konvenant mei boppeneamde bestjoeren dat der in ridlike fergoeding jûn wurdt foar it besitten fan it 'foech Frysk'. Dêrmei wurdt in ekstra ynspanning ek beleanne.

Boppeslach hat as doel dat yn 2012 75% fan de Fryske basisskoallen meidogge oan de eintoets Frysk foar it basisûnderwiis. Wy achtsje it needsaaklik dat it yn 2015 *alle* skoallen dêroan meidogge. It foech om dat te ferplichtsjen moat by de Provin

2.3 Fuortset ûnderwiis

Eindoelen

Op basis fan de *lykweardigens* en *lykberjochting* fan it Frysk moat it Frysk yn it fuortset ûnderwiis ek in plak krije dat lykweardich is oan dat fan oan it Hollânsk en moat de *trijetalige* skoalle trochlutsen wurde nei de ûnder- en boppebou fan it fuortset ûnderwiis. Dat betsjut net dat der dan net (*didaktysk*) differinsjearre wurde kin neffens kapasiteiten fan de learlingen. De hjoeddeiske metoaden en lesboeken (learmiddels) hâlde dêr (ek) al rekken mei.

Wy binne fan betinken dat doel 19 út *Boppeslach* (par. 3.4, s. 26) oanfolle wurde moat mei de neikommende subdoelstellingen: ‘Yn 2020 moatte alle learlingen yn it fuortset ûnderwiis eksamen dwaan yn it fak Fryske taal/Fryske taal en kultuer’.

Ynstruminten

As middel om ta dat doel te kommen moatte yn 2015 alle learkrêften yn it fuortset ûnderwiis in ‘foech Frysk’ hawwe dat, wat nivo oanbelanget, ferlykber is mei it ‘foech Frysk’ dat pabû-abituriïnten of (begjinnende) leararen basisûnderwiis hawwe moatte om yn Fryslân (fêst) beneamd wurde te kinnen. Wat de kennis fan it Frysk en de feardigens dêryn oanbelanget, kin dat foech likernôch deselde ynhâld hawwe, op ûnderdielen kin it oanpast wurde oan it karakter fan it fuortset ûnderwiis. Fierders: ‘Nijbeneamde learkrêften en learaars fan bûten Fryslân moatte nei fiif jier it foech Frysk’ hawwe, as se fêst beneamd wurde wolle yn Fryslân’ en ‘Learkrêften dy’t it [nije, folweardige] foech Frysk/Fryske taal en kultuer’ hawwe, krije der in ekstra salarisperiodyk by’. As learkrêften der langer oer dogge, kin der dus noch gjin fêste beneaming folgje.

2.4 Heger ûnderwiis (learareopliedings)

Yn de provinsje Fryslân binne trije ynstituten foar heger beropsûnderwiis. Op twa hbû-ynstellings (de NHL en de CHN) hat it Frysk in plak yn de opliedings foar learaars basis- en fuortset ûnderwiis. It fak wurdt net oanbean op de tredde hbû-ynstelling, it Van Hall Instituut (foar fieding, miljeu en lânbou; sûnt 1 jan. 2004 Van Hall Larenstein, in ûnderdiel fan Wageningen Universiteit).

By it ratifisearjen fan it Europeesk Hânfêst hat Nederlân ynstimd mei de ferplichting om te foarsjen yn de basisoplieding en byskoalling fan *learkrêften* Frysk foar ferskillende ûnderwiisnivo’s: foarskoalsk ûnderwiis, primêr ûnderwiis, fuortset ûnderwiis, universitêr ûnderwiis, folwoeksene-ûnderwiis en permaninte edukaasje, ûnderwiis yn de skiednis en de kultuer (kêst 8, earste lid, ûnderdiel h)

De Ried fan Europa hat yn 2001 de neikommende oanbefelling dien: “*The Committee encourages the Government to pursue a more active approach with respect to the provision of facilities for the study of the Frisian language as higher education subject. The Committee encourages the Government to ensure the fulfilment of this undertaking for all the teachers required to implement the provisions of paragraphs a to g accepted by the Netherlands when ratifying the Charter.*”

Eindoelen pabû

De oplieding ta basisskoallelearkrêft (pabû) moat kritysk besjoen wurde mei it each op it aspekt Fryske taal en kultuer. De hegeskoallen binne hurd oan it feringelskjen sûnder in *yntegraal* taalbelied te hawwen mei it Frysk as fak en fiertaal. Foarsafier’t der al taalbeliedsplannen binne foar it brûken fan it Frysk op it nivo fan fakgebieten en de skoalle-organisaasje, moatte dy sa oanpast en aktualisearre wurde dat it Frysk in folweardich plak

krijet yn de organisaasje, ek wat de sichtberens fan de taal oanbelanget. Foar pabû-dosinten dy't in oar fak as it fak Frysk jouwe, moat de funksje- en beneamingseask jilde dat se it Frysk sa goed yn de macht hawwe, dat se harren fak(ken) ek yn it Frysk jaan kinne of ree binne om dat te learen. Fryske pabû's moatte dus folslein twa- of trijetalich funksjonearje kinne.

In pabû yn Fryslân (en wat it earste punt ek bûten ús provinsje) soarget derfoar dat

- studinten foldwaande kennis en feardichheden krije op it mêd fan in meartalige taalûntwikkeling (mearderjende, tanimmende twataligens);
- studinten it Frysk yn alle gefallen passyf behearskje om it Frysk as fiertaal yn de lessen mooglik te meitsjen en folgje te kinnen en aktyf om harren sa op staażjesituaasjes yn de trijetalige basisskoalle ta te rieden;
- studinten, dy't it foech Frysk helje wolle, foldogge oan de stelde betingsten foar **Fryske Taal** yn 'Vakspezifike kompetenties voor studenten aan de lerarenopleiding primair onderwijs'.

Is is tige fan belang dat der dúdlike *learstanderts* ûntwikkele wurde foar studinten dy't it Frysk op basisnivo folgje en foar studinten dy't it foech Frysk helje wolle.

By de pabû's bûten Fryslân is it almeast noch net mooglik om in apart foech foar Frysk te heljen. De studinten kinne gjin appikaasjekursus folgje yn bygelyks Assen, Hengelo, Amsterdam of Breda. Soks soe, bygelyks yn gearwurking mei de Fryske pabû's, al (mear) mooglik wurde moatte.

Wy steane oan op in *oanfoling* op it yntegraal taalbelied lykas dat mei *Boppeslach* út ein sette sil. Par. 1.3.a (*Yntegraal taalbelied*, s. 6; earste omtinkstreekje grize blokje) moat neffens ús oanfolle wurde mei it beliedsdoel:

- 'Op de beide pabû's hat it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer yn 2010 yn it ramt fan it yntegraal taalbelied yn de hiele oplieding (kurrikulum) in *substansjele* posysje foar it Frysk as fak en as ynstruksjetaal (by oare fakken) en de oplieding ta it 'foech Frysk' hat in troch eksterne ynstânsjes kontrolearre en bewekke *kwalitytsnivo* op it mêd fan de ynhâld en de didaktyk'.

Oan de alinea oer de beide Fryske pabû's moat in nij omtinkstreekje tafoege wurde mei as doel:

'Fan 2010 ôf leart eltse pabû-studint yn Fryslân dy't it nije 'foech Frysk' **net** helje wol, yn alle gefallen om it Frysk te ferstean en te lêzen'.

De ôfstimming fan en tusken de beide Fryske pabû's wurdt op it stuit oan wurke. Dat moat struktureel wurde.

De NHL en de CHN hawwe in taalgedrachskoade. It Frysk wurdt dêryn net lykwaardich en lykberjochtige oan it Hollânsk behannele. Beide koaden binne noch tefolle rjochte op de beskerming fan it Hollânsk en de Hollânsktaligen.

Ynstruminten

Boppedat moat it in nei te stribjen beliedsdoel wurde dat: 'Fan 2010 ôf allinnich de besitter fan it (nije) 'foech Frysk' of in foech fan in *heger* nivo in (fêste) oanstelling yn de provinsje Fryslân krije kin (it 'foech' as funksje- en beneamingseask)'.

Taljochting

Omdat it Frysk in ferplichte fak is op de basisskoallen yn Fryslân, binne de beide pabû's ferplichte it Frysk oan te bieden. Oer it ferplichte folgjen troch studinten is allinnich op de NHL wat regele. Op it diploma is it Frysk in aparte oantekening. De *Wet op het heger ûnderwiis* (WHO), kêst 7.2 ('Taal') seit dat it ûnderwiis en de tentamens yn it Nederlânsk wêze moatte. In oare taal kin allinnich brûkt wurde (1) as it in oplieding foar dy taal is (dus Frysk leare); (2) yn in gastkolleezje; (3) as de aard, ynrjochting of kwaliteit fan it ûnderwiis

of de ôfkomst fan de studinten it brûken fan in oare taal needsaaklik meitsje (neffens in beskate gedrachskoade). It Frysk wurdt net yn de WHO neamd en heart sadwaande by oare talen.

Allinnich learkrêften mei in foech Frysk hawwe it rjocht om it fak Frysk op de basiskoalle te jaan. As de skoalle gjin foechhawwende learkrêften siket, dan wurde de lessen ornaris net jûn of se wurde somtiden beheind ta it sjongen fan in ferske (lietsje) of it sjen nei en beharkje litten fan in fideobantsje. Of it wurdt ûnderbocht by projektûnderwiis of -aktiviteiten, dêr't *grutte hiaten* yn kennis en feardigens troch ûntsteane.

It Frysk as fier-/ynstruksjetaal 'mei' 'wetlik' (*WPO*) en 'moat' neffens it *Hânfêst*. It Frysk is oant no ta fakentiids gjin fiertaal op de basisskoalle, omdat de learkrêft it Frysk net behearsket; òf der net folle foar fielt, òf benaud is dat de bern it Hollânsk net goede leare sille (eferstannen); òf omdat de skoalle gjin fiertaaltradysje yn it Frysk hat; òf omdat de skoalle tinkt dat der gjin gaadlik Frysktalich materiaal is.

Der binne no twa mooglikheden om dy situaasje te ferbetterjen:

A. De earste mooglikheid is dat *alle* studinten op de pabû's yn Fryslân it nije en ferbettere foech Frysk helje *moatte*. Dat is in prinsipeel útgongspunt en dan komme der aardich wat learkrêften Frysk. De studinten dy't fan bûten de provinsje komme, moatte it applikaasjesirkwy yn. In behinderjende faktor dêrby is dat de studinten fan bûten de provinsje gjin Frysk hân hawwe en it Frysk nei it folgjen fan de reguliere lessen net gau op in goed nivo behearskje sille. De begjinsituaasje foar it Hollânsk is foar alle studinten almeast folle better.

B. De twadde mooglikheid is dat it nije en ferbettere foech Frysk *in funksje-eask* wurdt foar it basisûnderwiis yn Fryslân (sjoch boppe). In learkrêft moat it Frysk op sa'n nivo leare te behearskjen dat it brûken fan it Frysk as fier-/ynstruksjetaal ferantwurde mooglik is (*geef* Frysk brûke yn it *yntegraal* taalûnderwiis). Yn sa'n situaasje moatte studinten yn harren oplieding kieze oft se yn Fryslân lesjaan wolle en dan sille se der wat ekstra's foar dwaan moatte.

As *earste stap* ta ferbettering soe yn *alle gefallen opsje B* realisearre wurde moatte. Yn dat ferbân kin ek noch tocht wurde oan it jaan fan in beskate ekstra fergoeding foar de studinten en learkrêften dy't it foech helle hawwe. Wy fersmite opsje A lykwols nèt. Nei in jiermannich soe der *evaluearre* wurde moatte om te besjen oft dêr dochs noch net op oergien wurde moat. Dan wurdt der better oan it prinsipe fan de lykweardigens en lykberjochting fan beide talen foldien: alle pabû-studinten yn Fryslân leare *sûnder útsûndering* Nederlânsk en Frysk. Yn dat gefal is opsje B in tuskenstadium.

Eindoelen oplieding foar twadde- en earstegraads foech

Fan de beide HBU-ynstellings biedt allinnich de NHL in oplieding foar in earste- of twaddegraadsûnderwiisfoech foar it fak Frysk yn it fuortset ûnderwiis.

Der moat foar soarge wurde dat yn dy oplieding de didaktyske foarming net op kosten giet fan de ynhâldlike kennis. Dat kin betsjutte dat der in ferskowing yn tiid komme moat. De *Onderwijsraad* hat mear as ienris oanjûn dat mear as 50% opliedingstiid bestege wurde moatte soe oan de ynhâld fan it (skoal)fak. In *fêst omskreaune set* fan eintermen foar de learaarsopliedings soe it nivo fan de *Pabû* en de *learaarsopliedings* fuortset ûnderwiis - en dus ek foar it Frysk - better garandearje kinne.

Ynstruminten

It is tige fan belang dat der in bettere oansluting komt tusken Fryske pabû's en de twaddegraadsoplieding Frysk. Foar de trochstreaming moat der in *trochgeande learline* wêze. Boppedat soe der ek in bettere oansluting wêze moatte tusken lju dy't al in foech yn in oare taal (bgl. Nederlânsk, Dútsk of Ingelsk) hawwe en dêr Frysk by leare wolle. Salang't Frysk in aparte stúdzje fan hast trije jier is, dan wurdt dêr gjin gebrûk fan makke en jouwe learaars leaver Frysk sûnder foech. It jaan fan Frysk sûnder foech moat net mooglik wêze.

De provinsje moat ekstra prikken yn it wurk stelle om twaddegraadsdosinten te stimulearjen om nei de *earstegraadsoplieding* foar Frysk ta te gean. It is fan grut belang dat de Provinsje oanstiet op in 'Minor Frysk' by de twaddegraadsopliedingen, dan kinne alle studinten dy folgje kinne. Stimulearjende maatregels binne needsaaklik om dosinten sûnder foech sa gau mooglik har folweardich foech helje te litten oan de twaddegraadsoplieding. Neiskoalling moat it mooglik meitsje om minsken alfêst op 'en paad te helpen.

It is fan grut belang dat it subsidiearjen fan it *Freemwurk*-projekt fuortset wurdt. It nije lesmateriaal Frysk moat by de tiid bliuwe. It digitale faklokaal foar Frysk moat yn dat ramt ek útwreide en ferbettere wurde.

Ynternasjonalisearring soe better fan de grûn komme moat, bgl. troch gearwurking mei *Mercator*. Yn in aktualisearre taalbeliedsplan soe it Frysk in tige sichtber plak krije moatte yn de beide hegeskoallen. Liedingjaanden yn de organisaasje fan de hegeskoallen dy't posityf meiwurkje (wolle) oan al dy middels - en dy binne der - soene dêr in stik wurdearring foar krije moatte.

2.5 Spesjaal (fuortset) ûnderwiis

By de oergang fan de ISOVSO (*Interimwet op het Speciaal Onderwijs en het Voortgezet Speciaal Onderwijs*) nei de *Wet op de Expertizesintra* (WEC) is in bepaling oer it Frysk, sûnder in eksplisyt útstel dêrta yn it wetsfoarstel, **nê**t oernommen yn de *Wet op de Expertizesintra*! Yn de ISOVSO stie earder: "De scholen in de provincie Friesland geven met reden omkleed aan op welke wijze aandacht wordt besteed aan de Friese taal en cultuur." De *iennige ferplichting* dy't der al wie, is dêrmei de nekke omdraaid en ferdwûn!

Bygefolch is der neat oerbleaun fan it útstel fan de eardere rykskommisje 'Commissie Fries in het Buitengewoon Onderwijs' (ynsteld troch de steatssikretaris fan ûnderwiis en wittenkippen A.J. Hermes en op 23 april 1979 troch him ynstallearre). Dat útstel foar in wetlike basis fan it Frysk yn it bûtengewoan ûnderwiis waard yn it einrapport sa formulearre:

'Het leerplan van de scholen voor buitengewoon onderwijs in Friesland vermeldt tevens dat het Fries mede als voertaal wordt gebruikt en geeft voorts aan dat en op welke wijze de leerlingen in aanraking worden gebracht met de Friese taal en cultuur, daarbij rekening houdend met hun ontwikkelingsmogelijkheden en hun ontwikkelingsniveau' (Eindrapport "Commissie Fries in het Buitengewoon Onderwijs", Ministerie van OenW, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage juli 1981, s. 62).

Twa soarten *ferplichtings* dus. De lettere steatssikretaris drs. G. van Leijenhorst hat it útstel fan de kommisje om de learlingen 'in aanraking te brengen met de Friese taal en cultuur' wôl oernommen (yn wat oare wurden, sjoch boppe), mar wegere om it Frysk as fiertaal ferplichte te stellen: "Weliswaar onderschrijf ik het uitgangspunt van de commissie, dat de taal van waaruit het kind leeft van groot belang is en het gebruik van voertaal derhalve niet vrijblijvend kan zijn. Naar mijn mening echter biedt de eigen verantwoordelijkheid van schoolbesturen ook bij de huidige facultatieve regeling wat dit betreft reeds voldoende waarborgen" (brief oan de Twadde Keamer, d.d. 11 okt. 1984, kenmerk BO/SP 19.812).

Dat fertrouwen yn de ferantwurdlikens fan de skoalbestjoeren is yn de ôfrûne 25 jier net wiermakke troch it spesjaal ûnderwiis. It hat in fearnsieu fan stilstân en relative efterútging west, ta grutte skea fan de Fryske taalfoarming by de learlingen. Wy achtsje soks bûtengewoan skandalich en beskamsum. Wy steane der by de Provinsje op oan om op hiel koarte termyn it ministearje en it parlemint mei kêst 8 fan it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* yn de hân derfan te oertsjûgjen dat net allinnich 'een aanmerkelijk deel' fan it *primêr* ûnderwiis yn it Frysk jûn wurde moat (kêst 8, earste lid, ûnderdiel b, ii), mar dat soks ek it gefal wêze moat yn it *spesjaal (fuortset)* ûnderwiis. Dat freget op syn minst om reparasjewetjouwing foar 2010. Nei 2010 ferdwynt foar 't neist it

wetlike ûnderskied tusken reguliere en spesjale skoallen. Dêr kin it lykwols net op wachtsje.

Yn de tuskentiid hat it spesjaal (fuortset) ûnderwiis, (V)SO, foar alle klusters syn eigen, *oanpaste ferplichte kearndoelen* krigen mei útsûndering fan it Frysk, grif omdat der gjin wetlike basis (mear!) foar is. Wy steane der mei klam op oan om aksje te ûndernimmen yn de rjochting fan De Haach om dêr mei gauwens feroaring yn oanbringe te litten. *De doelen foar Frysk en Nederlânsk hearre dêrby lykweardich oaninoar te wurden.*

2.6 Wittenskiplik ûndersyk en ûnderwiis

Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007), wurdt oanjûn dat der wittenskiplik ûndersyk nedich is op it mêd fan de Fryske taal. It wichtichste útgongspunt dêrfoar is dat Fryslân in eigen, libbene kultuer hat mei in eigen taal. Dy taal hat it no al ieuwenlang folholden, yn in almeast twatalige situaasje, dy't lykwols hieltiten mear meartalich wurdt. Yn sa'n kontekst is it foar de kwaliteit, it wolwêzen en it fuortbestean fan de Fryske taal- en kultuermienskip fan grut belang dat der ek deeglik, kwalitatyf heechwaardich en kritysk wittenskiplik ûndersyk dien wurdt. Twa fragen moatte dêrby beändere wurde: (1) hokfoar bydrage mei der fan it *taalûndersyk* ferwachte wurde; (2) wat is der nedich om it *taalbelied fan de takomst* ûntwikkelje te kinnen?

Undersyk fan de Fryske taal

1. Taalsurvey

Yn augustus 2006 kaam de tyngje út Nijmegen dat benammen Fryske âlden der hieltiten mear ta oergeane om net Frysk, mar Hollânsk mei harren bern te praten. Boppedat kaam de parse mei it berjocht dat de risseltaten fan it ûnderwiis yn it Frysk tige ôffalle en tagelyk dat de Fryske âlden mear wearde takenne oan it Frysk as hiel wat learkrêften tinke.

Der is dus hieltiten driuwend ferlet fan neier wittenskiplik ûndersyk om derefter te kommen hoe't de taalsituaasje him ûntwikkelet. Dêrmei kinne de *kearnfaktoaren* opspeurd wurde dêr't it taalbelied op rjochte wurde moat.

It foar 2008 plende grutskalich taalsosjologsk *survey* fan it Frysk kin mear sicht jaan op de ûntwikkelings yn it brûken fan it Frysk, benammen as dy ek keppele wurde oan de risseltaten fan de eardere surveys fan de lêste fjirtich jier.

2. Taaloerdracht en it learen fan taal

Dêrnjonken is der driuwend ferlet fan *kwalitatyf* ûndersyk, om oan de weet te kommen wat der no krekt bart yn de talige ynteraksje fan Fryske bern mei har âlden, har learkrêften, oare learlingen en yn oare sosjale kontakten. Hoe wurde bern twatalich? Hoe groeie twatalige bern op?

Njonken it jaan fan omtinken oan de *foar- en bûtenskoalske* taalwinning, moat der ek wittenskiplik omtinken wêze foar de fraach hoe't bern op *skoalle* har gerak krije. Benammen no't de ûnderwiisynspeksje rapportearret dat Fryske basisskoallelearlingen trochinoar wyks mar 45 minuten Fryske les krije, is it tige fan belang om de fraach te beânderjen wat de bydrage fan de skoalle ta de taalûntwikkeling wêze moat.

Troch in *systematyske* fersprieding fan wat goed wurket yn it ûnderwiis yn it Frysk ('best practice'), kin it ûnderwiis yn de skoallen ferbettere wurde.

3. Undersyk fan meartaligens

Der hat yn de lêste tsien jier in eksperimint west mei de *Trijetalige Skoalle* op basisskoallenivo. Yn dat ramt binne praktiken en modellen ûntwikkele. Dy kinne op oare plakken en yn oare situaasjes mei mear talen brûkt wurde.

It ûntwikkeljen fan in goed trochtochte en útwurke didaktyk foar twa- en meartalich

ûnderwiis is net allinnich fan belang foar it trijetalich ûnderwiis yn Fryslân, mar ek foar hiele Europa. Yn Europa moat oer net al te lange tiid eltsenien meartalich wurde. Dat freget om it ûntwikkeljen fan goede didaktyske helpmiddels, om it dwaan fan eksperiminten en om it betinken fan kreative oplossings.

Yn Nederlân is it no mooglik om, as eksperimint, it hiele middelber-ûnderwiis-trajekt yn it Ingelsk te dwaan, oant en mei it útrikken fan de diploma's. Om in tsjinwicht te bieden oan dy nije ientaligens en de monokultuer dy't dêrmei anneks is, soe der yn Fryslân krekt eksperimintearre wurde moatte mei meartaligens yn it fuortset ûnderwiis, mei in goed ferantwurde plak foar it Frysk yn dat gehiel.

4. Taalûnderhâld en -fernijing

Njonken de trochgeande produksje fan goede standertwurdboeken, grammatika's en it regeljen fan de Fryske stavering, moat der krewearre wurde foar it Frysk yn de nije media en de ynformaasje-technology. Dy media moatte ek brûkt wurde by it ûntwikkeljen fan motivearjende en eigentiidske learmiddels foar it Frysk. Yn *Fan Rjocht nei Praktyk* (2007) sjogge wy dêr oansetten ta.

Undersyk rjochte op taalbelied

1. Undersyk as stipe foar it taalbelied

Ut de tredde fuortgongsrapportaasje oangeande de ymplementaasje fan it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* (2007), dêr't wy yn ús *Oanfalsplan* op ûnderskate plakken (benammen yn de noaten) omtinken oan jouwe, docht bliken dat it Nederlânske regear noch net alle ferplichtings neikommen is dêr't er sels foar tekene hat. In tige wichtige ûnderskreaune maatregel is dat in 'substansjeel part' fan it primêr ûnderwiis yn it Frysk jûn wurde moat (kêst 8, 1, b, ii). It bliuwt dus needsaaklik om de útfiering fan sokke wichtige ôfspraken hieltiten te analysearjen en te evaluearjen mei help fan beliedsstypjend ûndersyk.

De steatskommisje dy't him neffens de Regearingsferklearring (2007) bûge moat oer de fraach oft it 'Nederlands' yn de *Grûnwet* opnommen wurde moat, en hoe't it dan mei it Frysk moatte soe (nije Bestjoersôfspraak, Fryske taalwet?), moat goed ynformearre wurde oer de situaasje yn Fryslân. It beânderjen fan dy fraach soe stipe wurde moatte troch relevant taalbeliedsûndersyk, dêr't ek ûnderfinings, ideeën en praktiken út oare lannen en situaasjes fan taalminderheden yn meiwegen wurde.

2. Nei in yntegraal taalbelied: refleksje, debat en ferkennings

In goede analyse fan de sosjaal-kulturele en ekonomyske kontekst dêr't it Frysk yn funksjonearje moat, is needsaaklik. Der is ek *refleksje* nedich op de easken dêr't in goed taalbelied foar in taalminderheid oan foldwaan moat. Dy kin it bêste syn gerak krije as der útgongen wurdt fan it taal-ekologysk perspektyf fan Einar Haugen, yn kombinaasje mei it refitalisearingsperspektyf fan de taalsjolooch Joshua Fishman.

It ûntwikkeljen fan taalbelied freget om in permaninte diskusje tusken de brûkers fan de oanbelangjende talen. Yn Ljouwert wurde de lêste tiden út en troch *taaldebatten* holden (bgl. yn *De Bres*). Yn 2008 soe wer in nije ympuls jûn wurde moatte troch it organisearjen fan in konferinsje dêr't wittenskip, maatskippij en politisy redendiele oer it 'Taalbelied yn Fryslân en Europa yn it tiidrek fan tanimmende globalisearring en digitalisearring'.

No en yn de takomst is der ferlet fan in *yntegraal* taalbelied. Yn de Provinsje Fryslân soe it fanselsprekkend wêze moatte dat taalfragen systematysk meinommen wurde yn it algemien provinsjaal belied. En dat op alle mêden - fan ekonomy, romtlike oardering, folkshúsfesting, yndustrialisaasje en ymmigraasje oant bygelyks miljeu-, polysje- en drugsbelied - de effekten dy't it belied hawwe sil op de Fryske taalmienskip, meiwegen wurde.

Om soks goed tariede te kinnen, moatte earst wittenskiplike *ferkennings* útfierd wurde. In stikmannich boustiennen binne al oandroegen yn de bondel *De Aktuele Steat fan Fryslân* (Fryske Akademy, 2001) ûnder redaksje fan Piet Hemminga. Fierdere ferkennings moatte gean oer de fraach hoe't yn Fryslân de fuortsterking fan it Frysk en de twataligens op alle beliedsterreinen yntegrearre wurde kin.

3. Oanfalsplan foar de Fryske Taal en Kultuer

Yn de *Encyclopedia of the Languages of Europe* (ed. Glanville Price, Oxford: Blackwell, 1998, s. 183) stelt Reinier Salverda de fraach: "What initiatives can be taken and what is the most effective action to enhance Frisian language, literature and culture when the Frisian-speaking community that is its breeding ground is being eroded by the combined forces of modernization, urbanization, immigration, tourism, market forces and the ever-increasing centralization of the Netherlands?"

It ûndersyk dat foar de takomst fan it Frysk en de Fryske taalmienskip nedich is, moat meihelpe om in tsjinwicht te bieden oan dy erodearjende faktoaren. Dat komt it bêste ta syn rjocht yn it ramt fan in goed trochtocht, grutskalich *Oanfalsplan foar de Fryske Taal en Kultuer* (OFTK), as *hoekstien* fan it taalbelied fan de takomst.

Fersterking fan de Fryske kenniseconomy troch kwalitatyf goed heger en wittenskiplik ûnderwiis hâldt foar ús eigen 'Oanfalsplan' (2007) it fergrutsjen en ferstevigjen fan it plak fan de Fryske taal en kultuer by de Fryske ûnderwiis- en ûndersyknystellings yn. Sa soe it Frysk in oan it Hollânsk en/of Ingelsk *lykweardich* en *lykberjochtige* plak krije moatte yn it heger beropsûnderwiis en yn in ynternasjonaal universitêr kennissintrum (Fryske Universiteit). Yn sa'n universitêr sintrum soe de 'meartaligens' as fakgebiet in wichtich elemint wêze moatte.

4. In Europeesk Kennissintrum foar Meartaligens en Taallearen

Om ta in goed twatalichheidsbelied te kommen, ek wat de ferkearsregels foar it taalgebrûk oanbelanget, is it wichtich om te learen fan wat op oare plakken yn de wrâld oan ideeën en praktiken ûntwikkele is en wurdt. Dan is ek it ynternasjonaal-ferlykjende perspektyf fan belang. Yn dat ramt moat it *Europeeske Kennissintrum foar Meartaligens en Taallearen* fan de Fryske Akademy in wichtige rol spylje.

Foar de Fryske stêden is it bygelyks learsum om te sjen nei de praktyksituaasje yn offisjeel twatalige Europeeske stêden lykas Brussel en Helsinki. Dêrnjonken moat men ek rekken hâlde mei it fûnemintele ynsjoch fan de Brusselske heechlearaar Peter Nelde, dat it by taal minderheden altiten giet om in dynamyske situaasje mei as skaaimerken *asymmetry* en *ûngelikensens*. Foar it Frysk sil der dus altiten in belied nedich bliuwe dat it behâld en de fierdere ûntwikkeling dêrfan as ûnderwerp hat. Yn dat ramt mei der gâns ferwachte wurde fan it *Europeeske Kennissintrum foar Meartaligens en Taallearen* fan de Fryske Akademy.

As lêste

As beslút fan dit lange haadstik oer ûnderwiis en wittenskip noch dit: gâns út de foargeande ûnderwiisparagrafen sil net maklik te realisearjen wêze sûnder dat it *foech* fan de provinsje op dat mêd regele wurdt. Soks ferget dus in **taalwet/taalwetjouwing** dy't dat mooglik makket.

III. RJOCHTERLIKE AUTORITEITEN

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde gjin doelen (resultaten) formulearre foar it *rjochtsferkear*. Dat betsjut stilstân. Wy pleitsje foar in heger ambysjenivo, ek foar de perioade oant en mei 2010. Kêst 9 fan it *Europeesk Hânfêst* moat yn alle gefallen omtinken hawwe en noch foar 2010 folslein neilibbe wurde. Dat kêst giet oer: (kêst 9, 1) strafrechtlike prosedueren, de talitberens fan de minderheidstaal, sivile prosedueren, prosedueren foar de administrative rjochter; (kêst 9, 2) de jildigens fan juridyske dokuminten yn de minderheidstaal. Yn dizze paragraaf wurkje wy dat net fierder út.

Nije taalwetjouwing, dy't in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret, liket ús tige needsaaklik. It ekonomyske belang fan it Frysk moat yn it *juridyske* domein tige tanimme. It Hollânsk sil yn Fryslân fan syn feitlik dominearjend plak ôf moatte. Dat hat grif, lykas ek yn oare domeinen, syn útstrieling op de taaloerdracht fan de âlden nei de bern en yn it ûnderwiis.

3.1 Rjochtspraak

Yn de praktyk komt mei de hjoeddeiske wet- en regeljouwing amper wat fan it Frysk op 'e hispel by de rjochtlike autoriteiten. It Hollânsk sil fan syn feitlik dominearjend plak ôf moatte. De minsken sille oer it generaal net earder Frysk brûke as wannear't se sels troch de autoriteit yn it Frysk oansprutsen wurde. Yn in ôfhinklike situaasje kin in Frysktalige him of har net maklik ôfwikend (divergint) taalgedrach permittearje, omdat de eangst bestiet dat soks in al of net bewuste, negative ynfloed hawwe kin op de rjochtsjong. Dêrtroch krijet ek de emosjonele komponint dy't yn de eigen taal besletten leit, syn gerak net goed. De wurden krije yn it Hollânsk gauris in oare gefoelslading.

Plysjes, abbekaten, rjochters, offisieren fan justysje, notarissen en finzenispersoniel ensfh. moatte dêrom it Frysk (ek) aktyf mûnling en skriftlik behearskje en sille dat yn de praktyk yn alle gefallen by Frysktaligen tapasse moatte. De skoallen en universiteiten dy't harren oplieding(s) fersoargje, moatte dat (mei) mooglik meitsje. It moat dus foar Fryslân in *funksje-en beneamingseask* wurde. In goede wer- en byskoalling soarget foar de taaloplieding fan justisjele wurkers dy't al yn funksje binne. Kennis fan de Fryske skiednis en kultuer is dêr ek fan belang by.

Der moat in taalgedrachskoade foar ûnderskate situaasjes opsteld wurde. It stribjen moat derop rjochte wêze dat 'fan it jaan fan in bon (bekeuring) oant en mei in rjochtsaak mei feroardieling' it Frysk mûnling en/of skriftlik feitlik *lykweardich* en *lykberjochtige* brûkt wurdt.

Frysktalige juridyske stikken hearre ek yn de twadde rykstaal (it Frysk) sûnder foarbehâld(en) en útsûndering(s) yn hiele Nederlân rjochtsjildich te wêzen.

IV. BESTJOERLIKE AUTORITEITEN EN IEPENBIERE TSJINSTEN

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde foar de perioade oant en mei 2010 yn haadstik 2, 'Oerheden', trije doelen (resultaten) formulearre (s. 8) dy't grif tige fan belang binne, mar tagelyk moat der omtinken wêze foar it ûntwikkeljen fan nije taalwetjouwing dy't in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret. Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2110, Fryske yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk*, [augustus] 2007) stelt de Provinsje himsels oant en mei 2010 *fiif* doelen.

It *ekonomyske* belang fan it Frysk moat yn it *bestjoerlike* domein ek tige tanimme. Dat hat, lykas ek yn oare domeinen, grif syn ynfloed op de taaloerdracht fan de âlden en yn it ûnderwiis.

Kêst 10 fan it *Europeesk Hânfêst* moat yn alle gefallen noch foar 2010 folslein neilibbe wurde. Dat kêst slacht op: (kêst 10, 1) de rjochtsjildigens fan in dokumint yn de minderheidstaal, it opstellen fan dokuminten yn de minderheidstaal'; (kêst 10, 2) it *brûken* fan de minderheidstaal yn it ramt fan in regionale of pleatslike autoriteit, it mûnling of skriftlik yntsjinjen fan *oanfragen*, it *publisearjen* troch regionale of pleatslike autoriteiten fan *offisjele dokuminten* yn de minderheidstaal, it brûken fan de minderheidstaal yn *gearkomsten* troch regionale of lokale autoriteiten, it brûken of oannimmen fan de tradisjonele en krekte foarms fan *toponimen* yn de minderheidstaal. Yn dizze paragraaf wurkje wy dat net fierder út.

4.1 Oerheden

Wol it Frysk op termyn syn rjochtmjittich plak ynnimme kinne by de Fryske oerheden, dan sille alle amtners yn prinsipe allegearre it Frysk op in goed nivo prate en skriuwe moatte, oars bliuwt it Hollânsk (sterk) dominant. It behearskjen fan it Frysk moat dus foar de amtners op termyn in *funksje-* en *beneamingseask* wurde. Alle mûnlinge en skriftlike ferkear binnen Fryslân moat yn *prinsipe* yn it Frysk, dan kin it Frysk dêr de *earste* taal fan de (semy-) oerheden (provinsje, gemeenten, dekonsintrearre rykstsjinsten, wetterskippen) wurde. Allinnich mei de oerheden bûten Fryslân kin it Hollânsk earste taal bliuwe. Foar alderlei taalsituaasjes moat in taalgedrachskoade opsteld wurde.

Bestjoerskundige (foar-)opliedings sille opliede moatte ta in goede behearsking fan it Frysk en kennis en ynsjoch bybringe moatte op it stik fan de Fryske skiednis en kultuer. In goede wer- en byskoalling moat soargje foar de taaloplieding fan amtners en politisy dy't al yn funksje binne.

V. MEDIA

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde gjin doelen (resultaten) formulearre. Dat kin stilstân betsjutte. Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007) beheint de Provinsje himsels benammen ta it berikken fan op in stikmannich treflike doelen op it mêd fan de ynformaasje- en kommunikaasjetechnology. Wy pleitsje oangeande guon ûnderdielen fan it media-domein dochs foar in wat heger ambysjenivo foar de perioade oant en mei 2010 en dêrnei. Kêst 11 fan it *Europeesk Hânfêst* soe noch foar 2010 folslein neilibbe wurde moatte.

Dat kêst hannelet oer: (kêst 11, 1) radio en televyzje en audiofisuele produksjes yn de minderheidstaal; (kêst 11, 2) de frije ûntfangst fan *radio- en televyzje-útstjoerings* yn in taal dy't identyk is oan of in soartgelikense foarm hat as de minderheidstaal; de frije mieningsutering en it frije ferkear fan ynformaasje yn de *skreaune parse* yn in taal dy't identyk is oan of in soartgelikense foarm hat as de minderheidstaal. Yn dizze paragraaf geane wy dêr net of amper op yn.

Nije taalwetjouwing, dy't in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret, liket ús tige needsaaklik. It ekonomyske belang fan it Frysk op it media-mêd moat (tige) tanimme. Dat hat grif wer syn ynfloed op de taaloerdracht fan de âlden en op it ûnderwiis.

5.1 Omrop Fryslân en lokale omroppen

Al jong kinne ek Frysktalige bern sjen en harkje nei programma's yn oare talen, bygelyks yn it Nederlânsk en Ingelsk. Dat wie fyftich jier ferlyn noch oars. It oanbod fan Frysktalige programma's fan *Omrop Fryslân* kin dêr troch syn omfang (lang) net mei konkurrearje. Ofsjoen fan it televyzjeprogramma foar de jongste bern fan sa'n fiif minuten deis, hat dy omrop amper wat foar bern te bieden. Sa ûntstiet it byld dat by radio en televyzje it Nederlânsk heart. It tal útstjoerminuten fan Omrop Fryslân foar bern en jongerein is te lyts om dat te feroarjen. Der moatte dus oerdeis mear Frysktalige berneprogramma's útstjoerd wurde. Ek it ûntbrekken fan Frysktalige dvd's is in beheining foar de taaloerdracht.

Lokale omroppen yn Fryslân betsjinje har almeast fan it Nederlânsk. Gauris wurdt der net iens neitocht oer it brûken fan it Frysk. Gemeenten moatte stimulearre wurde om fan it brûken fan it Frysk in subsyzje-betingst te meitsjen.

Omrop Fryslân moat in *folweardige nasjonale* Frysktalige radio- en tv-stjoerder wurde, dy't de hiele dei útstjoert en net allinnich omtinken jout oan regionale Fryske saken of saken fan taal minderheden yn oare parten fan de wrâld, benammen dy fan de East- en Noardfriezen, mar ek oan saken dy't by de hjoeddeiske lanlike stjoerders op it aljemint komme, bgl. it Nederlânske, Europeeske en it wrâldnijs. Alderlei soarten films en dokumintêren soene útstjoerd wurde kinne moatte mei Frysktalige ûndertiteling. Op dit stuit wurdt de Omrop troch de lanlike oerheid noch tefolle sjoen as in *regionale* stjoerder dêr't de meiwurkers 'tafallich' it Frysk as omroptaal brûke. De Omrop moat in dúdliker profyl krije op stik fan de taalbefoarding.

De finansjele ryksbydrage oan de Omrop sil dus gâns heger wurde moatte as dy fan de oare regionale omroppen, dy't de streektaal noch altiten net algemien brûke, mar allinnich yn it pear spesjale programma's, en as *twadde rykstaal* lykweardich en lykberjochtige op itselde finansjele nivo komme moatte as de lanlike publike omroppen.

Dat kin neffens ús frege wurde op grûn fan de spesjale posysje fan it Frysk yn de steatsnasjonale Nederlânske wetjouwing en Europeeske ferdragen, bgl. it *Europeesk hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* (ratifikaasje 1996; kêst 11), wêrby't it Frysk ek by de media befoardere en fierder ûntwikkele wurde moat, en it *Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden* (ratifikaasje 2005; kêst 4, 5, 9), dêr't de Nederlânske

steat de Friezen as iennige nasjonale minderheid yn Nederlân yn erkent.

In dúdliker profyl op it mêd fan de taalbefoarding hâldt ek yn dat programmamakers, redakteuren, fragestellers en presintators it Frysk op in goed nivo behearskje, likegoed skriftlik as mûnling (dêr leit in relaasje tusken). Se hearre in foarbyld of model fan geef mûnling en skriftlik taalgebrûk te wêzen. Wy tinke oan it op syn minst hawwen fan de Afûk-akte e of in (oantoanber) soartgelikens nivo as *funksje-* en *beneamingseask*, mar achtsje it twaddegraadsfoech foar Frysk winskliker. Yntern soe der struktureel yn de foarm fan kursussen omtinken bliuwe moatte foar taalflaters. Dêr soe ek de kennis fan de Fryske skiednis en kultuer útwreide en ferdjippe wurde moatte.

Wy achtsje in aparte, earmurken finansiering needsaaklik foar sokke kursussen as ûnderdiel fan de jilden dy't nei de Omrop geane. Boppedat soe de lanlike oerheid in oplieding yn it Frysk foar sjoernalisten betelje of de jildmiddels dêrfoar oan de provinsje beskikber stelle moatte.

By oare subsidiearre, mear lokale stjoerders moatte likegoed easken steld wurde oan de kwantiteit en kwaliteit fan it brûken fan it Frysk.

5.2 Kranten

Yn de regionale deiblêden spilet it Frysk in marzjinale rol. Likernôch 5% wurdt yn it Frysk skreaun yn de beide provinsjale kranten. Kranten en skoalle moatte winliken op inselde fanselssprekkende wize it Frysk brûke moatte as *Omrop Fryslân*, dêr't it ornaris de fier- en ynterviewtaal is. Beide kranten lizze no noch mear yn de tradysje fan it behyplike plak dat it Frysk yn de maatskippij hat.

Wy achtsje it needsaaklik dat de beide deiblêden alle dagen inkelde siden (bygelyks 2) hawwe mei regionaal, Nederlânsk, Europeesk en wrâldnijs dy't *folslein yn it Frysk* binne. Der moat ûndersocht wurde wat dêr de betingsten foar binne en hoe't dêr oan temjitte kommen wurde kin. Dêrby sil ek sjoen wurde moatte nei de taalpolityk fan oare minderheidsstaalgebieten yn Europa dy't op dat stik al fierder binne.

VI. KULTURELE FOARSJENNINGS EN AKTIVITEITEN

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde *gjin* doelen (resultaten) formulearre foar de *kulturele* foarsjennings. Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007) wurde doelen formulearre foar it bedriuwslibben, kultuer en toerisme. Wy pleitsje foar de perioade oant 2010 en de tiid dêrnei by in stikmannich aspekten fan de kulturele sektor foar in wat heger ambysjenivo. Kêst 12 fan it *Europeesk Hânfêst* moat yn alle gefallen noch foar 2010 folslein neilibbe wurde.

Kêst 12 hannelet oer biblioteken, fideoteken, kulturele sintra, musea, argiven, akademy's fan wittenskippen, skouboargen en bioskopen, letterkundige wurken en filmproduksjes, kulturele uterings yn de folkstaal, festivals en de kultueryndustry: (kêst 12, 1) uterings en inisjativen eigen oan de minderheidstaal, oersettings, it neisyngroanisearjen en ûndertiteling, yntegraasje fan de minderheidstaal yn ûnderskate kulturele aktiviteiten, personiel dat de minderheidstaal folslein behearsket, it meidwaan fan fertsjintwurdigers fan in minderheidstaal oan foarsjennings en kulturele aktiviteiten, it garjen en bewarjen, presintearjen of publisearjen fan wurken yn de minderheidstaal, fertaaltsjinsten en terminologysk ûndersyk; (kêst 12, 2) it bieden fan deselde aktiviteiten en foarsjening yn oare gebieten as wêr't de minderheidstaal fan âlds brûkt wurdt; (kêst 12, 3) in passend plak foar de minderheidstaal en kultuer yn it bûtenlânsk kultuerbelied. Wy wurkje dat hjir fierder net út.

Nije wet- en regeljouwing, dy't in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret, is needsaaklik. It ekonomyske belang fan it Frysk sil yn it *kulturele* domein tige tanimme moatte. Dat hat, lykas yn oare domeinen, grif wer syn útstrieling op de taaloerdracht fan de âlden en op it ûnderwiis.

6.1 Teater

Learlingen yn it basis- en fuortset ûnderwiis moatte jiers op syn minst in Frysktalige of meartalige (mei in substansjeel oanpart fan it Frysk) teatersfoarstelling bywenje. Teaters moatte it Frysk mear sichtber meitsje yn hússtyl en advertinsjes, troch de opskriften, buordsjes, paadwizers yn it Frysk of meartalich (ynklusyf Frysk) oan te jaan. It soe in subsydjebetingst wêze moatte.

6.2 Musea

Provinsjale en lokale musea en âldheidskeamers yn Fryslân moatte it Frysk mear sichtber meitsje yn hússtyl en advertinsjes, troch by- en opskriften, buordsjes, paadwizers yn it Frysk of meartalich (fansels ynklusyf it Frysk) oan te jaan. It Frysk Museum foarop. It soe in subsydjebetingst wêze moatte.

Der sil neitocht wurde moatte oer de ferhâlding fan dy kulturele ynstelling ta in Fryske kanon. Steatsnasjonaal wurdt der alle war dien om in *Nationaal Historisch Museum* ta stân te bringen. It leit foar de hân om yn Fryslân, njonken wat *Tresoar* al docht, ek it *Fries Museum* - dat winliken **Frysk** Museum hjitte moatte soe - fierder út te bouwen ta in eigen provinsjaal *histoarysk* museum dat in goed oersjoch jout fan en ynsjoch yn de skiednis fan Fryslân, (mei) relatearre oan en omtinken foar de oare Fryslannen (East- en Noard-Fryslân yn Dútslân) en (mei) op basis fan de *Fryske kanon* foar it ûnderwiis. Dy kanon moat dan út soarte folslein rjocht dwaan oan de *Fryske taal, skiednis* en *kultuer*.

It taalbelied fan *Tresoar* moat neifolge wurde. Foar meiwurkers yn de subsidiearre kultuersektor moat it mûnling en skriftlik brûke kinnen en ek feitlik geregeld brûken fan it Frysk in funksje- en beneamingseask wêze. In taalgedrachskoade is winsklik.

VII. EKONOMYSK EN SOSJAAL LIBBEN

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde foar de perioade oant en mei 2010 by haadstik 3, 'Soarch & Wolwêzen' fjouwer doelen (resultaten) formulearre (s. 10) dy't grif tige fan belang binne. Datselde moat ek sein wurde nei oanlieding fan haadstik 5 fan de ûntwerpnoata, dat giet oer 'Regiomarketing' (s. 14-15) en dêr't *tsien* doelen (resultaten) formulearre wurde (s. 14). Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007) wurde foar it bedriuwslibben en foar it toerisme elts trije doelen formulearre, foar it bedriuwslibben, kultuer en toerisme. Dat domein is ien fan de spearpunten (s. 28). Tagelyk moat der omtinken wêze foar it ûntwikkeljen fan nije (taal)wet- en regeljouwing, dy't in grutter en folweardiger plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret yn de perioade nei 2010.

Kêst 13 fan it *Europeesk Hânfêst* soe yn alle gefallen noch foar 2010 folslein neilibbe wurde moatte. Dat kêst slacht op: (kêst 13, 1) it bepalings yn wetten dy't it brûken fan de minderheidstaal ferbiede of beheine (arbeidsoerienkomsten, gebrûksoanwizings foar produkten of apparaten), praktiken dy't it brûken fan de minderheidstaal by ekonomyske aktiviteiten ûntmoedige, it befoarderjen fan de minderheidstaal; (kêst 13, 2) aktiviteiten dy't de minderheidstaal befoarderje; (kêst 13, 2) it bieden fan garânsjes dat tehuzen lykas sikehuzen en âldereintehuzen sprekkers fan in minderheidstaal dy't in minne sûnens hawwe, âld binne of om oare reden soarch fanneden hawwe, yn de eigen minderheidstaal ûntfange en behannelje. Dat wurkje wy hjir net fierder út.

It *ekonomyske* belang fan it Frysk sil yn it *sosjale* en *ekonomysk* libben moat tige tanimme. Dat hat grif wer syn ynfloed op de taaloerdracht fan de âlde en op it ûnderwiis.

7.1 Soarch en wolwêzen

Yn soarchynstellings as sikehuzen waard en wurdt beliedsmjittich net folle omtinken jûn oan it Frysk, ek al wurdt it belang fan de eigen taal foar de kwaliteit fan de soarch wol erkend. Ornaris wurde de earste kontakten mei de pasjinten lein yn it Hollânsk. Frysktalige pasjinten reagearje wol yn it Frysk, mar ferbrekke har gau as de peteargenoat Hollânsktalich is. In minderheid fan de Frysktalige pasjinten begjint in petear yn it Frysk. Al wer moat in sterke tendins ta oanpassing oan de peteargenoat sinjearre wurde. Almeast hâldt dat yn dat Frysktalige him/har oan de Hollânsktalige oanpast. By it sykjen ('seleksje') en oannimmen (Holl.: 'werving') fan personiel is der amper omtinken foar it Frysk, of it moast al wêze dat Frysktalige sollisitanten dat sels neame. Dat is yn striid mei it *Europeesk Hânfêst*, dêr't yn stiet dat der *garandearre* wurde moat 'dat sociale voorzieningen als ziekenhuizen, bejaardenhuizen en andere tehuizen de mogelijkheden bieden om personen die (de Friese taal) gebruiken en die op grond van een slechte gezondheid, ouderdom of om andere reden zorg behoeven, in hun eigen taal te ontvangen en te behandelen' (kêst 13, 2, c). Dit kêst soe 'letterlik' yn lanlike (taal)wetjouwing omset wurde moatte. Benammen omdat gâns ynstellings tsjinabbelearje om it brûken fan it Frysk formeel te regeljen. Dat giet noch alle dagen op kosten fan Frysktalige minsken dy't yn in tige ôfhinklike situaasje ferkeare.

De sektor wolwêzen beslacht in breed terrein en oer de hiele breedte soe der taalbelied ûntwikkele wurde moatte dat op syn minst rjocht docht oan begjinsels as *lykweardigens* en *lykberjochtiging*, net allinnich formeel, mar ek *ynhâldlik*. De troch de oerheid subsidiearre ynstellings sille dy begjinsels konkretisearje en yn belied omsette moatte en dat alle jierren ek ferantwurdzje. De kontrôle dêrop moat dúdlik omskreaun wurde en effektyf wêze.

Sikehuzen, âldereintehuzen, ferpleechynrjochtings en oare soarchynstellings moatte it Frysk mûnling en skriftlik in plak jaan dat op syn minst lykweardich en lykberjochtige is oan it brûken fan it Hollânsk, benammen yn de omgong en behanneling fan Frysktaligen en yn de ynterne kommunikaasje en it ferkear mei oare ynstellings yn Fryslân. Artsen moatte it Frysk op syn minst ferstean kinne, mar moatte beleanne wurde (kinne) as se it ek (geregeld) prate;

oare meiwurkers moatte it prate en skriuwe kinne en dat ek faak brûke.

It is fan grut belang dat it personiel yn it medyske domein en de soarchsektor it Frysk yn alle gefallen mûnling as earste taal brûkt. Dat moat in beneamings- en funksje-eask wêze. Ek foar it skriftlik (mear) brûken soe in taalgedrachskoade opsteld wurde moatte. Yn de gefallen dat in oerheid de ynstellings op dat mêd subsidiearret, kin dat easke wurde. It brûken fan oare talen is tastien as yn yndividuele gefallen de kommunikaasje dêrmei (tigel) befoardere wurdt.

In taalgedrachskoade is winsklik. De kontrôle dêrop moat effektyf wêze. It Frysk moat oeral sichtber makke wurde yn de iepenbiere romte. Bygelyks yn de hússtyl, op buordsjes, paadwizers, op- en byskriften yn en ek by presintaasjes fan dy ynstellings.

It ekonomyske belang fan it Frysk moat yn it hiele *sosjale* domein sil tanimme. Dat hat wer in geunstige ynfloed op de taaloerdracht fan de âlden en it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer.

7.2 Regiomarketing en ekonomy

It plak fan it Frysk yn de maatskippij wurdt mei beskaat troch de posysje dy't it Frysk yn it *ekonomyske* ferkear hat. Oerheden kinne yn dat domein folle minder ôftwinge as yn it rjochts- en amtlike ferkear of yn it ûnderwiis. Dêr kin de oerheid (ek) *foarskriuwend* hannelje.

Fryske reklame yn de skreaune media is der noch minimaal. Wa't Frysktalige brieven of e-post nei bedriuwen stjoert, kriget net faak in Frysktalich antwurd werom. Almeast mist it bedriuwslibben de kennis om dat te dwaan. It ekonomysk belang is ornaris net grut genôch om it personiel by te spikerjen op it stik fan it skriuwen fan Fryske brieven, ek al omdat it grutste part fan de klanten dat ek net docht. It Frysk is noch te min in betingst foar in maatskiplike karriêre en fergruttet de kânsen op de arbeidsmerk net. De *ekonomyske* status fan it Frysk yn it bedriuwslibben is noch tigel leech.

Dochs smyt ûndersyk op dat Frysk goed is foar de ekonomy. Yn it algemien wurket twataligens yn Fryslân foar de ekonomy posityf fanwegens in soarte fan 'splendid isolation'-effekt. It kin de klantebining fersterkje en in ekstra motivearjende ympuls betsjutte foar it personiel. De Fryske ekonomy is in foarbyld fan in streekeconomy dy't betreklik sterk stimpele wurdt troch de Fryske regionale kultuer, it 'Frysk eigene'. Krekt yn it 'Fryske eigene' leit in ekstra kâns dy't in positive ynfloed op de ekonomy hawwe kin. Op dy wize kinne ekonomy en taal inoar fersterkje.

Bûtenlânske ûndersikings ferdútse ek dat de arbeidsproduktiviteit tanimt as der respekt is foar de eigen minderheidstaal. Troch de kommunikaasje yn de eigen taal ûntstiet der in gefoel fan 'ienriedigens', dat posityf wurket foar de arbeidsresultaten. It is út de Fryske situaasje bekend dat in 'call center' út de Rânestêd minder sukses hie mei it oanbod fan in bank om de fersekeringsportefeuille by te wurkjen as de meiwurkers fan deselde bank dy't itselde oanbod diene en de Frysktalige klanten yn it Frysk oansprieken. Ek it fieren fan Fryske nammen ropt by de klanten positive gefoelens op. It jout in idee fan autentisiteit, betrouberens en deeglikens.

Der bestiet in relaasje tusken de posysje fan it Frysk yn it ekonomysk ferkear en it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis. Salang't it ferlet oan de behearsking fan it Frysk yn it bedriuwslibben leech is, sil dat de fraach by de skoalbefolking nei ûnderwiis yn it Frysk net grutter meitsje. In fak op skoalle moat ek in funksje hawwe om in baan te krijen. Salang't dat net it gefal is, wurdt sa'n fak net al te serieuus nommen.

Der is in dúdlik ferbân tusken ekonomy en toerisme. Yn beide gefallen sil de ferkeaper of de gasthear *konvergearjend* taalgedrach sjen litte. Troch toerisme wurde taalgedrach en taalferhâldings beynfloede. De *foarútgong* fan de regio kin dan maklik *efterútgong* fan de taal betsjutte. In rekreaasje-ûndernimmer sil him oanpasse oan de taal fan de klant.

Kultuertoerisme feroaret dêr amper wat oan. Ek al krije besikers troch it yn 'e kunde kommen mei de taalkultuer en lokale skiednis fan in gebiet mear begryp foar in minderheidstaal, it sil de 'languageshift' net beynfloedzje. Dat sil benammen fan it fergrutsjen fan de taalmacht yn oare domeinen komme moatte.

Mei help fan in finansjele stiperegeling foar bedriuwen en non-profitsorganisaasjes moat it brûken fan it Frysk yn de iepenbiere romte fersterke wurde. It giet dêrby benammen om hússtyl, paadwizers en buorden, bedriuwspresintaasjes, ferpakkings en reklameboadskippen. In beskaat persintaazje fan it subsydzjefild moar frijholden wurde om it Frysk sichtber te meitsjen.

By it foarmjaan fan bedriuwsterreinen moat de sichtberens fan it Frysk opnommen wurde yn de *Kompas*regeling (programma 'Kompass voor het Noorden'). Foar bedriuwen en ûndernimmers moet der in stiperegeling komme dy't it mei sin en sichtber brûken fan it Frysk yn de einprodukten stimulearret. Foar de bekostiging fan sa'n stiperegeling kin it *Fûns befoardering Frysk taalgebrûk* yn de beneaming komme, mar bygelyks ek it *Fûns byldzjende keunst*. Om de kreativiteit fan de foarmjouwing te befoarderjen, kin mei sin en doel it *Fûns foar projekten byldzjende keunst en foarmjouwing* ynset wurde.

Frysktalige reklame soe yn Fryslân guodkeaper wêze moatte as Hollânsktalige of Ingelsktalige reklame yn de Fryske media. De Provinsje moat dêr finansjeel-politike ynfloed op krije. By de subsidiearre ynstellings liket dat makliker te realisearjen as by de net subsidiearre. Call-sintra, ek dy bûten Fryslân, dy't wurkje foar Fryske ynstellings, moatte dejingen dy't har skilje, freegje yn hokfoar rykstaal, Frysk of Hollânsk, oft it petear fierd wurde sil en dy mooglikheid feitlik ek biede. Taalwetjouwing op dat stik is winsklik.

Op de etiketten en yn it ynformaasjemateriaal, op bysluters en yn ynstruksjefolders of -boekjes fan produkten dy't yn Fryslân makke wurde en dêr ek ferkocht wurde, moat it Frysk in sa folweardich mooglik plak krije. Dat soe yn in taalwet opnommen wurde moatte.

VIII. UTWIKSELING OER DE GRINZEN HINNE

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde foar de perioade oant en mei 2015 by haadstik 6, 'Ryk en Europa' *acht* doelen (resultaten) formulearre (s. 16/17) dy't grif tige fan belang binne. Kêst 14 fan it *Europeesk Hânfêst* dat hannellet oer 'útwikselings oer de grinzen' hinne. Dat kêst soe noch foar 2010 folslein neilibbe wurde moatte.

Kêst 14 slacht op: (kêst 14a) it befoarderjen fan de kontakten tusken de brûkers fan deselde taal (by ús it Frysk) yn ferskillende steaten (by ús Nederlân en Dútsklân) op it mêd fan kultuer, ûnderwiis, ynformaasje, beropsoplieding en permaninte edukaasje; (14b) it makliker meitsje en/of befoarderjen fan gearwurking oer de grins hinne tusken regionale of lokale autoriteiten fan gebieten dêr't de minderheidstaal ('Frysk) brûkt wurdt. Wy geane net yn op de besteande ôfspraken dêroer.

8.1 De Fryslannen yn Nederlân en Dútslân

Wy binne der wiis mei dat de Provinsje Fryslân de kontakten mei East- en Noard-Fryslân yntinsivearje wol, ûnder oaren troch *mear útwikselings* en it opsetten fan *mienskiplike projekten* op it mêd fan kultuer, taal en ûnderwiis (*Untwerpnoata 2006*, s. 16: *tredde* doel). En ek dat de kontakten mei de *Fryske Rie* en it *Europeeske Buro foar Lytse Talen* (EBLT) en/of *Mercator* (*Ibid.*, s. 17) yntinsiver wurde sille. It ûndersyk nei de praktykútwurking fan Europeeske lannen dy't diel III fan it *Europeesk Hânfêst* ratifisearre hawwe as middel om ta it ynfoljen fan *minimumstanderts* (*Ibid.*, s. 17) te kommen (sjoch ek by ús haadstik oer it ûnderwiis), liket ús fan grut belang.

Der sil lykwols ek ûndersocht wurde moatte wat de Provinsje *mear* dwaan kin as it allinnich stimulearjen en fasilitearjen fan *útwikselings* oer de grins hinne. Te tinken falt oan it *aktyf stypjen* fan it krewearjen foar it Frysk yn Noard-Fryslân en Sealterlân en it besykjen om politike ynfloed út te oefenjen op de Dútske oerheden, om it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis en oare domeinen (bgl. de media) yn East-Fryslân (en Sealterlân) en Noard-Fryslân te ferbetterjen.

Omdat Fryske befolkingsgroepen en it Frysk yn Dútslân in noch swierdere sile te lûken hawwe as de Friezen yn Westerlauwersk Fryslân as it giet om it fuortbestean fan de eigen taal en kultuer en it oerdragen fan de mienskiplike skiednis, hat ús Fryslân, as grutste fan de trije Fryslannen, neffens ús de morele en kulturele plicht om (mei) te striden foar it ferbetterjen fan de maatskiplik posysje fan de ûnderskate Fryske tongslaggen dêre.

In mienskiplik projekt dat yn dat ramt yngeander besjoen wurde moat, is neffens ús it ta stân bringen fan in '*mienskiplike*' *kanon foar de Fryske taal, skiednis en kultuer* fan de trije Fryslannen, dy't ek in wichtich plak krije moat yn it ûnderwiis (learplan) fan it basis- en fuortset ûnderwiis yn de trije Fryslannen.

IX. IN SINTRUM FOAR DE FRYKSE TAAL EN KULTUER

It provinsjaal bestjoer hat yn 'e rin fan de ôfrûne fyftich jier it belied oangeande de Fryske taal en kultuer stap foar stap mear stal jûn. De lêste stap om it taalbelied foar de kommende jierren fêst te lizzen, is it oan de Steaten foarlizzen fan it ûntwerp fan de *Nota Frysk Taalbelied 2007-2010 'Better sichtber, mear fertroud'* (juny 2006). Yn dy noata falt op dat útgien wurdt fan it ferstevigjen fan de besteande struktueren en ynstellings op it mêd fan it ûnderwiis, de eigen taal en kultuer en fierder dat der mear fjilden komme dêr't bewust taalbelied yn fierd wurde moat. Yn de rin fan de tiid is der in struktuer groeiid wêryn't ynstellings op ûnderskate dielterrinen har ynsette foar it ferbetterjen fan de posysje fan it Frysk. As der wer nije ûntwikkelings wiene dy't omtinken hawwe moasten, waard dêr in opdracht foar jûn oan ien fan de besteande ynstellings. Ek yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* (2007) liket it útstelde belied rjochte op it ferstevigjen fan de posysje fan de oanbelangjende ynstellings.

Oan sa'n belied sitte beswieren dy't goed achtslein wurde moatte. In ynstelling dy't al gâns wat jierren bestiet, kriget oanstriid om it eigen ynstitút út te wreidzjen en it eigen besteansrjocht te befêstigjen. Neist de sintrale taken wurde ek hiel graach nije taken oanhelle. Al dy ekstra taken wurkje statusferheegjend. It gefaar is dan dat de gloarje en it bewarjen fan de kontinuïteit fan it ynstitút in te grutte rol begjint te spyljen. De beliedsopfettings fan it ynstitút begjinne dan in eigen libben te lieden. Om't ek oare ynstituten mei deselde oanstriid oanhelle binne, is it gefaar grut dat beliedsopfettings oer itselde doel faninoar begjinne te ferskillen. It pynlike is dan dat it gearwurkjen oangeande deselde doelen in probleem wurdt. Elts past tige goed op de eigen winkel mei it gefaar dat de kearnsaken út it each ferlern wurde. In foarbyld is it byinoar lâns wurkjen fan ministearjes of fan ôfdielings by gemeenten. In oar resint foarbyld is it byinoar lâns wurkjen fan ynstânsjes yn de jeugdsoarch mei somtiden hiel slimme gefolgen foar bern dy't dêr oan oerlevere binne.

No't oan de iene kant de posysje fan it Frysk faai komt te stean en oan de oare kant de posysje fan it Frysk yn mear maatskiplike fjilden fersterke wurde moat, is it saak en besjoch ek yngeand hokfoar organisaatoarysk model oft dêr it meast rendabel by past. Yn oare minderheidstaalgebieten lykas Wales, Kataloanje en Baskelân binne foar it stimulearjen en stypjen fan de taal ynstituten dy't alle aktiviteiten dy't dêrfoar nedich binne, foar har rekken nimme. Om alle aktiviteiten dy't yn de breedte nedich binne, goed koördinearje en útfiere te kinnen, is der yn Fryslân neffens ús ek ferlet fan sa'n sintrum foar de Fryske taal en kultuer. Sa'n sintrum giet de *fersnipeling* fan de *advisearring* oer, it *stypjen* fan en de *aktiviteiten* foar it Frysk tsjin en makket it mooglik om it belied sa stal te jaan, dat de aktiviteiten goed opinoar ôfstimd binne. De fraach komt dan oan 'e oarder wat der dan yn dat sintrum ûnderbrocht wurde moat.

It Sintrum sil it plak wurde moatte dêr't de saakkundigens konsintrearre is op it mêd fan de advisearring, it jaan fan stipe, it ûntwikkeljen fan fyzje en belied, de materiaalûntwikkeling, it kursuswurk, de organisaasje fan de útfiering fan aktiviteiten, de pr foar it Frysk en de soarch en advisearring oangeande de kwaliteit fan it Frysk. Yn it Sintrum sil de saakkundigens en de útfieringskapasiteit oanwêzich wêze moatte om yn alle maatskiplike domeinen de posysje fan de Fryske taal en kultuer te ferbetterjen. Yn de praktyk sil bliken dwaan dat it fjoer dat yn it Sintrum ûntstutsen wurdt, in tige positive útstrieling hawwe sil op besteande ynstituten, ynstânsjes en ynstellings dy't har ek mei it Frysk dwaande hâlde. Yn it Sintrum sels sil ienheid yn belied it útgongspunt wêze moatte. Der sil yn'tern soarge wurde foar in goede ôfstimming en - dêr't dat kin - safolle mooglik in yntegrearre oanpak yn de ûnderskate domeinen.

Der binne nije ympulzen nedich om wjerstân te bieden oan dy bedrigings. Dat ferget wol dat der in grutte ynvestearring dien wurde moat. Dêr sil de polityk ta beslute moatte. No doare te besluten dat der in *Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer* komt mei in besetting fan saakkundigen op alderhanne mêd en de positive útstrieling dy't dêrfan útgiet, sil der foar soargje dat de posysje fan it Frysk it nivo berikt dat nedich is foar de kommende tiid.

Hjirûnder geane wy yn op in stikmannich taken dy't neffens ús troch it Sintrum útfierd wurde moatte soene.

Taken foar it Sintrum foar Fryske taal en kultuer

Yn it Sintrum sille neffens ús de folgjende taken ûnderbrocht wurde moatte:

1. advisearring
2. foarljochting
3. stipe
4. koördinearring
5. fysje-úntwikkeling en beliedsúntwikkeling
6. projektúntwikkeling en begelieding
7. materiaalúntwikkeling
8. organisearjen en jaan fan kursussen
9. organisearjen en útfiering fan maatskiplike aktiviteiten
10. pr-saakkundigens foar it Frysk
11. soarch foar de taalkwaliteit fan it Frysk

1. Advisearring

Op it stuit binne der foar advisearring it *Berie foar it Frysk* en de *Stjoergroep* mei de *Koördinaasje- en Advysgroepen* (KAG's). Dy lêste konstruksje is fan de lêste pear jier en funksjonearret mar foar in part. It Berie is der allinnich foar *advisearring*, de Koördinaasje en Advysgroepen binne behalven op *advisearring* ek noch rjochte op it *koördinearjen* fan it *útfieren* fan projekten. Der is oerlapping op it mêd fan de advisearring. In probleem is it foarsitterskip fan it Berie. In eardere deputearre foar taal en kultuer woe yn it ferline foarsitter wêze fan it Berie lykas er dat ek wie fan de Stjoergroep dêr't de KAG's oan ferbûn binne. It Berie achte dat net winsklik omdat der dan in ûnsuvere struktuer ûntstiet, wêrby't de deputearre himsels advisearret. Yn wêzen jildt deselde ferkearde konstruksje foar de Stjoergroep mei de KAG's. Foar de suverens is it better en helje ferantwurdlikheden net trochinoar. Om betizing foar te kommen, is it better en bring de *advisearring* ûnder by it Sintrum. It Sintrum hat ek de mooglikheid om de *koördinaasje* út te fieren sa't dy ûnderbrocht is by de KAG's. De oerlapping yn de advisearring kin sa better oplost wurde. It jaan fan stipe oan de KAG's falt dan ek ûnder de ferantwurdlikens fan it Sintrum.

2. Foarljochting

Foarljochting oan (takomstige) âlden en oare folwoeksenen lykas nije bewenners fan Fryslân, learlingen en studinten, skoallen en oare ynstânsjes en oan ynstellings en oerheden liket ús in wichtige taak fan it Sintrum.

3. Stipefunksje

De *stipefunksje* foar it Frysk dy't no ûnderbrocht is by aparte ynstellings, kin om dy fersnipeling op te heffen, better ûnderbrocht wurde by it Sintrum. Ut dat eachpunt wei besjoen moat der tocht wurde oan it ûnderbringen fan it *Sintrum Frysktalige Berne-opfang*, it *Taalsintrum Frysk* en it projekt *Frysk yn de sûnenssoarch* by it Sintrum. Dat soe ek dien wurde moatte mei it *Tomke*-projekt. It is net de bedoeling om de ynstellings dêr't dy stipefunksjes no by ûnderbrocht binne, yn 'e tsjillen te riden. Wy moatte lykwols sykje nei wat foar it Frysk it bêste is en it measte opsmite sil, útgean fan in yntegrearre oanpak en de de grutst mooglike effisjinsje mei in bredere ústrieling nei it fjild ta. Dan leit it yn 'e reden om út ien ynstelling wei te wurkjen.

4. Koördinaasje

It *koördinearjen* fan saken oangeande it Frysk is in wichtige saak. By de taak fan de KAG's hawwe wy der ûnder 'Advisearring' al op wiisd dat foar de *foarskoalske* perioade en foar it *ûnderwiis* it koördinearjen fan alderhanne saken tige te plak is by it Sintrum. Dat jildt ek foar koördinaasje yn folle bredere sin. As der foar it ferbetterjen fan it plak fan it Frysk yn ferskillende maatskiplike domeinen gearwurke wurde moat, is koördinearjen en yntegrearjen in needsaak. Om't de aktiviteiten goed opinoar ôfstimd wêze moatte, seit it himsels dat alle

meiwurkers fan it Sintrum dy't dêrby behelle binne, derfoar soargje dat dy ôfstimming der is.

5. Fyzje- en beliedsûntwikkeling

Ien fan de wichtige saken dy't ek troch it Sintrum dien wurde moat, is *fyzje*-ûntwikkeling. It Sintrum sil by it ferbetterjen fan it plak fan it Frysk op alderhanne mêden útgean moatte fan in goed ûntwikkele *fyzje*. De dynamyk yn de maatskippij freget om by de tiid te bliuwen. Dat ymplisearret de needsaak dat yn it Sintrum *fyzje*-ûntwikkeling en oanslutend dêroan *beliedsûntwikkeling* plak fynt. Dejingen dy't dy taken foar har rekken nimme, foarmje de *kearn* fan it Sintrum. Ut dy kearn wei sil derfoar soarge wurde moatte dat op grûn fan de *fyzje* oan it dêrby hearrende belied yn alle ûnderdielen fan it Sintrum stal jûn wurdt.

6. Projektûntwikkeling en projektbegelieding

Oanslutend op de *fyzje*- en beliedsûntwikkeling sille der *projekten* út ein sette moatte. Fansels sil de begelieding dêrfan ek troch meiwurkers fan it Sintrum dien wurde. Op grûn fan dat útgangspunt is it in goed ding en bringe ek al besteande projekten ûnder by it Sintrum. As foarbylden kinne neamd wurde: it *Tomke-projekt*, it projekt *Frysk yn de sînenssoarch*, it projekt *De trijetalige skoalle* en oare rinnende ûnderwiisprojekten dy't te krijen hawwe mei de Fryske taal en kultuer. Omdat der mear projekten rinne, sil der in ynventarisasje plak fine moatte om te sjen wat úteinlik neist de reguliere begelieding yn it Sintrum opnaam wurde moat.

Fansels sille der ek nije projekten ûntwikkele wurde. Om't der ek belied komme moat foar *oare* domeinen as oant no ta wensst wie, sille dêr ek nije projekten foar ûntwikkele wurde moatte. Foar de útfiering dêrfan sille saakkundige meiwurkers oanlutsen wurde moatte dy't witte hoe't yn dy domeinen saken oanpakt wurde moatte.

7. Materiaalûntwikkeling

Benammen foar it ûnderwiis wurdt nochal wat materiaal ûntwikkele. Dat sil lykwols ek dien wurde moatte foar de oare domeinen dêr't it plak fan it Frysk ferbettere wurde moat. Dat materiaal wurdt ynearsten ûntwikkele yn it Sintrum, yn gearwurking mei eksterne meiwurkers. Mei útjouwers kin ûnderhannele wurde oer it útjaan en de distribúsje.

8. It organisearjen en jaan fan kursussen

In ûnderdiel dat foar it Sintrum ek fan belang is, is it organisearjen fan foarljochtingsgearkomsten en it jaan fan kursussen op it mêd fan it Frysk. De kursussen dy't no ûnder ferantwurdlikens fan de Afûk jûn wurde, sille nei it Sintrum moatte. De soarten kursussen moatte boppedat útwreide wurde ta oare doelgroepen as dy't oant no ta oansprutsen wurde.

9. It organisearjen en útfieren fan maatskiplike aktiviteiten

It belied fan de Provinsje hat him benammen konsintrearre op de *doelgroepen fan de besteande ynstellings* dy't har mei it Frysk dwaande holden. It Sintrum sil him rjochtsje moatte op de *hiele* maatskippij yn Fryslân. De deistige konfrontaasje mei it Frysk sil yn it belied opnaam wurde moatte. Ien fan de alderwichtichste doestellings sil wêze moatte dat de ynwenners fan Fryslân it Frysk *prate*, *lêze* en *skriuwe* kinne en dat ek *dogge*. Ek op dieltereinen sil dêroan wurke wurde moatte. Lykas it realisearjen dat *begeliedsters* fan bern, *ûnderwizers* en *learaars* it Frysk goed *prate*, *lêze* en *skriuwe* kinne. Mar ek by oare doelgroepen sil dat ta stân brocht wurde moatte (bygelyks by amtners, juristen, plysjes, sjoernalisten, meiwurkers fan soarchynstellings). It organisearjen en útfieren fan maatskiplike aksjes sil it Sintrum him aloan ek hiel aktyf mei dwaande hâlde moatte. It sil in strukturele taak wêze moatte.

10. Pr-saakkundigens foar it Frysk

Yn de hjiroan foarôfgeande paragraaf docht bliken dat in protte minsken *oansprutsen* wurde moatte om har de ûnderskate feardichheden yn it Frysk eigen te meitsjen. Dat fergiet in saakkundigens dy't derta liedt dat sa'n doel ek yndie berikt wurde kin. Dy saakkundigens sille

konfrontearre wurde mei doelgroepen dy't tige ferskille yn opfettings en belangen. Dat betsjut dat foar dy ferskillende doelgroepen dan ek folslein oanpaste aksjes ûndernaam wurde moatte. Fan dy saakkundigen sil hiel wat fakmanskip frege wurde.

11. Kwaliteitssoarç foar it Frysk

It ûntbrekt oant no ta oan in ynstânsje dy't it *fêststellen* en *hanthavenjen* fan de *kwaliteit* fan de Fryske taal (*taalsoarç* en *taalnoarm*) op 'e noed nimt. It Nederlânsk hat dêr bygelyks de *Nederlandse Taalunie* foar, dy't ek noch in bredere funksje hat. Der moat útsocht moatte hokfoar ûnderdielen út de taken fan de *Nederlandse Taalunie* oft it *Sintrum* foar it Frysk útfiere moat. It Sintrum moat neffens ús ferantwurdlik foar dy soarç wurde en sil ek de dêroan ferbûne útfiering op him nimme moatte.

Organisaasje-opset, personele besetting en finansjele konsekwinsjes

In earste stap sil it spesifisearjen fan de taken fan it Sintrum en it meitsjen fan in organogram fan it Sintrum wêze moatte. Dêrneist sil in ynventarisaasje makke wurde moatte fan de personele besetting by de al besteande aktiviteiten en der sil neigien wurde moatte wat de nije aktiviteiten fergje oan fte's en fan hokfoar nivo. Dan kin in begrutting makke wurde fan de strukturele kosten foar it Sintrum.